

Soy İddiaları, Kralları ve Kilise ile İlişkileri Bağlamında Zagwe Hanedanlığı

Tolga Savaş Altınel | ORCID: 0000-0002-6383-6484

Dr. | Sorumlu Yazar | tolga.altinel@yalova.edu.tr

Yalova Üniversitesi | ROR ID: 01x18ax09

İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yalova, Türkiye

Öz

Etiyopya ulusal efsanesinin konu edildiği *Kebra Nagast*'a göre Zagwe Hanedanlığı, Tanrı'nın yasasını çiğnemek suretiyle İsrail soyuna ait olan tahtı ele geçirmiş, Aksum Krallığı ve Süleyman Hanedanlığı arasında ara bir dönem oluşturmuştur. Taht meşruyetinin tamamen soyu öncelendiği bu koşullarda Zagwe Hanedanlık soyu için de ata hikayeleri ortaya çıkmıştır. Nitekim halk arasında *Kebra Nagast*'in anlatısına ekleme bir tarzda onların da Kral Süleyman'ın soyundan geldiğini konu eden hikayeler bulunmaktadır. Bununla birlikte Zagwe Hanedanlığının da Musa ve Harun soyundan geldiklerine dair bir söylenti Arapça kaynaklarda yer bulmuş, bunun ötesinde o dönemdeki Necaşiler din adamı olarak tanımlanmışlardır. Zagwe Hanedanlığının üyelerine bakıldığında rivayetleri destekler mahiyette onların din ile yakın bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Yemrehanna Kristos, Presbyter John'u anımsatırcasına "Kissis Kral" unvanıyla anılmakta, onun ardından gelen Harbay, Lalibela ve Nakuto Laab ise Etiyopya kilisesinin azizleri arasına girmektedirler. Çalışmamızda Zagwe Hanedanlığı'nın soylarına dair söylemler ve onların birer dini figür olmaları analiz edilmeye çalışılmıştır. Süleyman-Makeda birlikteliğine benzer bir hikâyenin de Musa ve Kuşlu bir kadın için anlatıldığı kaynaklarda görülmüştür. Buna göre Musa peygamber Mısır'ın güneyine gitmiş ve Kuşlu bir kadınla evlenmiştir. Ancak Musa peygamberin soyunun Zagwe Hanedanlığıyla bağlantısı bulunmamaktadır. Bu noktada soy söyleminin yer aldığı kaynaktaki Musa, Harun ve Tabot'un bir arada zikredilmesi bunun Bakara Suresi'nin 248. ayetinden esinlenme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Zira bu ayette Tabot, hükümdarlık alameti olarak sunulmakta ve onun içinde Al-i Musa ve Al-i Harun'a ait kalıntılar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu söylemin, bu dönemde sıklıkla başvuru bir tarz olarak hanedanlığa meşruyet kazandırma amacıyla yapılmış bir modelleme çabası olabileceği tarafımızca dile getirilmiştir. Zagwe Hanedanlığına dair elimizdeki bilgiler, kralların sayısı, ne zaman iktidara geldikleri, nasıl yıkıldıklarına dair kesin bilgiler vermemektedir. Bununla birlikte bu hanedanlıktan sonra, hatta Zagwe karşıtı bir iktidar zamanında yazılmış olan Gadl'lere bakıldığında onların -taht gaspçılıklarını saklı tutmakla beraber- azizleştirildikleri görülmektedir. Bu noktada çalışmamızda onların gadlerinden ve onlara dair yapılan modern çalışmalardan yararlanarak hanedanlığa dair -olası hükümdarları çerçevesinde- bilgi verilecek, Kissis- Kral olan Yemrehanna Kristos başta olmak üzere hanedan üyelerinin aziz kabul edilmelerine değinilecektir. Günümüzde Lalibela adıyla bilinen şehre isim veren kralın hayatı ele alınarak onun bu bölgede yaptırdığı ki-

liseler hakkında bilgiler verilecektir. Etiyopya kilisenin başı kabul edilen abunalık makamının hanedanlık zamanındaki durumu ve dolayısıyla Zagwe hanedanlığının Mısır'daki Kıpti kilisesi ve İslam yönetimiyle ilişkisi tasvir edilmeye çalışacaktır. Ayrıca onların aziz kabul edilmelerindeki en önemli etkenlerden birisinin Mısır'daki siyasi, dini otorite ve koşullar karşısında almış oldukları pozisyon olduğu öne sürülmüştür. Nitekim kilisede ayin yöneten, Etiyopya Kilisesi'ni bağımsızlaştırmaya çalışan ve kayaları oyarak "Yeni Siyon"u inşa etmeye çalışan bu krallar, soy olarak Musa ve Harun'un halefleri olmasa da icraat olarak onlar gibi din ve siyaset erkini tek kişide buluşturan kişiler olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler

Dinler Tarihi, Zagwe Hanedanlığı, Musa, Gadl, Aziz, Etiyopya, Din Adamlığı

Atıf Bilgisi

Altınel, Tolga Savaş. "Soy İddiaları, Kralları ve Kilise ile İlişkileri Bağlamında Zagwe Hanedanlığı". *Eskiye* 47 (Eylül 2022), 713-742. <https://doi.org/10.37697/eskiye.1126155>

Geliş Tarihi	04 Haziran 2022
Kabul Tarihi	18 Ağustos 2022
Yayın Tarihi	20 Eylül 2022
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem Çift Taraflı Kör Hakemlik + Şeffaf Hakemlik Modeli
Değerlendirme	Hakemlerin raporları, makale ile birlikte yayımlanmaktadır. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiye/page/13397 Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Zagwe Dynasty in the Context of Their Lineage, Kingdoms, and Relations with the Church

Tolga Savaş Altınel | ORCID: 0000-0002-6383-6484

Assist. Prof. Dr. | Corresponding Author | tolga.altinel@yalova.edu.tr

Yalova University | ROR ID: 01x18ax09

Faculty of Islamic Science, Department of History of Religions

Yalova, Türkiye

Abstract

According to *Kebra Nagast*, which is the subject of the Ethiopian national legend, the Zagwe Dynasty seized the throne of Israel by violating God's law and created an interim period between the Aksum Kingdom and the Solomon Dynasty. In these conditions, where the legitimacy of the throne completely preceded the lineage, ancestral stories also emerged for the Zagwe Dynasty lineage. There are stories among the people that add to the narrative of *Kebra Nagast*, that they, too, are descendants of King Solomon. However, there is a rumor in Arabic sources that the Zagwe Dynasty was descended from Moses and Aaron. Beyond that, the Negus of that period was defined as a priest. Looking at the members of the Zagwe Dynasty, it is seen that they have a close relationship with religion, supporting the rumors. Yemrehanna Kristos is called "Kissis King" reminiscent of Presbyter John, and Harbay, Lalibela, and Nakuto Laab, who follow him, are among the saints of the Ethiopian church. In our study, it is analyzed the discourses about the lineage of the Zagwe Dynasty and their religious figures. It has been seen in the sources that a story like the union of Solomon-Makeda is told about Moses and a woman from Kush. According to this, the prophet Moses came to Ethiopia and married a woman from Kush. However, the lineage of the prophet Moses is not related to the Zagwe Dynasty. At this point, the mention of Moses, Aaron, and Tabot together in the source where the genealogical discourse takes place reveals the possibility of this being inspired by the 248th verse of Surat al-Baqara. Because in this verse, Tabot is presented as a sign of sovereignty, and there are remains of *Al-i Musa* and *Al-i Harun* (family of Moses and the family of Aaron). Therefore, we have expressed that this discourse may be a modeling effort to legitimize the dynasty as a style frequently used in this period. The information we have about the Zagwe Dynasty does not give precise details on the number of kings, when they came to power, and how they were destroyed. However, looking at the Gads (hagiography) written during an anti-Zagwe government after this dynasty, it can be seen that they were canonized - while keeping their usurpation secret. At this point, in our study, information about the dynasty will be given by making use of their gads and modern studies on them, and the saints of the members of the dynasty, especially Yemrehanna Kristos, who is the King of Kissis, will be mentioned. The life of the king, who gave the name to the city known as Lalibela today, will be discussed, and information will be given about the churches he had built in this region. I will try to describe the status of the abu-

na authority, which is accepted as the head of the Ethiopian church, during the dynasty and, therefore, the relationship of the Zagwe dynasty with the Coptic church in Egypt and Islamic administration. It has been argued in our study that one of the most critical factors in their acceptance as saints is their position in the face of political and religious authority, and conditions in Egypt. These kings, who conducted rites in the church, tried to make the Ethiopian Church independent and build the "New Zion" by carving the rocks, were not the successors of Moses and Aaron lineage, but still, like them, they were the people who brought together the power of religion and politics in one person.

Keywords

History of Religion, Zagwe Dynasty, Moses, Hagiography (Gadl), Saint, Ethiopia, Priest

Citation

Altinel, Tolga Savas. "The Zagwe Dynasty in the Context of Their Lineage, Kingdoms, and Relations with the Church". *Eskiyeni* 47 (September 2022), 713-742.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1126155>

Date of submission	04 June 2022
Date of acceptance	18 August 2022
Date of publication	20 September 2022
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) Double anonymized - Two External Double-blind + Transparent Peer Review
Review reports	The reviewers' reports and the authors' responses to the reviewers are published alongside the article. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/page/13397
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Yaratılış Kitabı'nın anlatımına göre İsrailoğulları'nın atalar döneminde Tanrı'nın onları kutsamasının dışında atalarının baba, dede veya üçüncü bir kişi tarafından kutsanması olaylarına rastlanılmaktadır. İbrahim peygamber, Yüce Tanrı'nın kâhini ve Salem Kralı Melkisedek tarafından kutsanmıştır.¹ İshak peygamberin oğullarını kutsaması ise oldukça ilginçtir.² Zira İshak, eşi Rebeka'nın planı sonucunda ilk oğlu Esav'ı kutsuyorum zannederek Yakup'u kutsamıştır. Her ne kadar daha sonra Esav'ı kutsamış ise de bu aldatmayla artık Yakup'u Esav'a egemen kılmıştır.³ Atalarla ilgili diğer iki kutsama hikayesinde yine Yakup önemli bir rol oynamaktadır.

Yakup, ölümüne yakın on iki oğluna gelecekte onlara (soyuna) neler olacağını anlatırken ilk oğlu Ruben'in artık üstün olamayacağını söyleyerek Yusuf'un, kardeşleri arasında önder olacağını ilan etmektedir. Yine oğullarıyla ilgili benzetmeler çerçevesinde bilgiler aktarırken, Şekem katliamına sebep olmalarına binaen Levi ve Şimon'un İsrailoğulları arasında dağıtılacağını söylemektedir. Genel bir bakış açısıyla Yakup'un, on iki oğlunu kutsarken Yehuda ve Yusuf'un övüldüğünü; Ruben, Şimon ve Levi'nin ise yerildiğini söylemek mümkündür. Yine *Yaratılış Kitabı*'nın sonunda Yakup'un bu sefer de torunları Efrayim ve Menaşe'yi kutsaması aktarılmaktadır.⁴ Bu bağlamda Yakup'un ayrıca Yusuf'un iki oğlunu kutsaması onun soyunun ayrıcalıklı olduğunu gösteren bir diğer husustur. Yakup, torunları Menaşe ve Efrayim arasında da değişiklik yaparak öncelikli olarak Efrayim'i kutsamaktadır. Oğulları arasında Yusuf'u, torunları arasında da Efrayim'i diğerlerinden ayrı bir konumda gördüğü veya Tevrat'ı yazanların bu soyu ayrıcalıklı gösterdiğini söylemek mümkündür.

Yaratılış Kitabı'yla büyük oranda aynı konuları ele alan ve bu özelliğiyle "Küçük Yaratılış" adını alan *Jubileler Kitabı*'nda oğulların ve torunların kutsanmasına dair bazı farklı anlatımlar göze çarpmaktadır. Ancak ataların kutsanması bakımından en farklı olanı İshak'ın kutsanması ve onun *Yaratılış Kitabı*'na benzer bir şekilde aynı Yakup gibi, iki torununu kutsamasıdır. *Jubileler Kitabı*'na göre İshak

¹ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003), Yar.14:18-20.

² Yar.27:1-40.

³ İlk oğulluk Yahudilikte önemli kavramlardan biridir. İlk oğlun Tanrı'ya ait olduğu düşünülmekte hatta günümüzde sembolik de olsa ilk oğlun fidesinin verilmesi töreni (pidyon ha-ben) hala icra edilmektedir. Bu aidiyeti ifade bağlamında Tanah'ta İsrailoğulları için Tanrı'nın ilk oğlu ifadesi kullanılmaktadır (Çıkış, 4:22.). İlk dönem İsrailoğulları tarihinde din adamları ilk oğullardan oluşmaktadır. Zaten soya dayalı din adamlığının (Levililer-Kohenler) kökeninde bu anlayış bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Tolga Savaş Altinel, Kürşad Demirci, Erken Dönem İsrailoğulları Tarihinde Rahipliğin Gelişim Sürecine Alternatif Bir Bakış, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, 58:2 (2107).

⁴ Yar.49:1-28.

on iki torunundan Levi ve Yehuda'yı kutsamaktadır.⁵ Yani *Jubileler Kitabı*'nda Yusuf soyu tamamen konu dışı bırakılırken Levi soyu aklanmaktadır. Yakup'un sağ elini Levi'nin üstüne koyduğu dikkate alındığında onun Yakup'un oğulları arasından imtiyazlı bir konuma yükseltilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Jubileler Kitabı'nın İshak'a ayrı bir önem gösterdiği görülmekle beraber, onun torunları arasından da Levi'nin diğerlerinden üstün kılınması *Jubileler Kitabı*'nın yazıldığı dönem göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir bir gerekçeye sahiptir. Zira Makkabiler dönemi Levi soyundan gelen Kohenlerin toplumu yönettiği bir dönemdir ki akabinde Kohenlerin krallığı olan Haşmonayim Devleti kurulacaktır. Diğer taraftan artık Babil Sürgünü sonrasında Yusuf soyundan söz etmek de mümkün değildir. Zira soyu devam eden iki torun kalmıştır, dolayısıyla onların kutsanması gayet doğaldır.

Soyu devam eden bu iki torunun Haşmoniler zamanındaki mücadelesinin bir benzeri de *Jubileler Kitabı*'nın kutsal kabul edildiği Etiyopya topraklarında görülebilir. Süleyman Hanedanlığı, Aksum Krallığı'nı Yekuno Amlak ile yeniden tesis ettiklerini, krallarının uzak ata olarak Yehuda'dan, yakın ata olarak da Davud ve Süleyman'dan geldiğini iddia etmektedirler. Zira Süleyman Hanedanlığı *Kebrä Nagast*'ta anlatılanlara dayanarak I. Menelik'ten itibaren kendilerini bu soyun yasal temsilcileri olarak sunmaktadırlar.⁶ Ancak bu hanedanlığın yeniden tesisi öncesinde Etiyopya tahtına Zagwe Hanedanlığı sahip olmuştur. Süleyman Hanedanlığı gözünde onlar İsrail soyundan olmayan taht gaspçileridir. İşte bu noktada Zagwe Hanedanlığı'nın soylarının⁷ Musa ve Harun geldiğinin söylenmesi, Zagwe döneminde kaleme alınan kaynaklarda Necaşîlerin⁸ din adamı olduğu rivayetinin bulunması ve buna ek olarak hanedan üyelerinden Yemrehan Kristos'un Presbyter John'u⁹ andırırçasına krallık ve din adamlığını kendinde toplaması konuyu ilginç kılmaktadır.

Makalemizde Zagwe Hanedanlığı'nın Harun ve Musa soyundan geldiği ve Necaşîlerin hepsinin din adamı olduğu söylemleri ele alınıp başta kisis-kral unvanlı Yemrehanna Kristos olmak üzere hanedan üyelerinin Etiyopya Kilisesi tarafından aziz kabul edilmeleri konusu incelenecektir. Bu kapsamda Zagwe Hanedan üyeleri hakkındaki bilgiler onların hayat hikayeleri ve tarihi kaynaklardan aktarılmaya çalışılmıştır. Bu hanedanlıkla ilgili olarak İsrailoğulları nazarındaki so-

⁵ Jubileler, 31:5-23; James VanderKam (trans.), *Sefer Hayovelim*, 2015.

⁶ Bu soy seçiminin anlatımı için bk. *Kebrä Nagast*, 68. bölüm.

⁷ Bir diğer husus ileride ele alacağımız üzere Zagwe Hanedanlığı için de Kral Süleyman'ın soyundan geldiğine dair anlatıların olmasıdır.

⁸ Necaşî, Geez dilinde yönetmek anlamına gelen *n-g-s* (ገ-ግ-ሠ) kökünden türetilmiş olup Etiyopya kralları için unvan olarak kullanılmaktadır. (bk. Wolf Leslau, *Comparative Dictionary of Ge'ez* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991), 392-393).

⁹ Presbyter John, 12. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da popüler olan hikayelerin ürettiği doğuda iktidarda olan efsanevi Hıristiyan din adamı/kralıdır.

yun meşruiyet dayanağı yapılmasının bir örneğinin Habeşistan topraklarına ne oranda yansımış olduğu araştırılmaya çalışılmıştır. İsrailoğullarının erken döneminde var olan daha sonra Levililer ve Kohen sınıfı altında toplatılan Musacılar ve Haruniler gibi rahip sınıfların izlerine Habeş topraklarında ulaşma amacıyla hareket edilmiş ancak bu soy iddialarının mevcut bilgiler çerçevesinde bir söylenti olarak kaldığı belirtilmeye çalışılmıştır. Ayrıca krallarının din adamları olmasından Haşmonilerde olduğu gibi din adamlığı ve krallık yetkilerinin bir şahısta toplanmasından farklı olarak sadece krallarının din adamlığını icra edebilecek düzeyde olması veya dine hizmet eden dindar krallar olarak anlaşılmasının gerektiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede çalışmamızda mevcut yorumlardan yola çıkarak hanedanlığın olası tarihsel süreci ve genel bir bakış açısıyla bu dönemde hanedanlık üyelerinin Mısır'daki dini ve siyasi otorite karşısında din adına aldıkları pozisyon ve faaliyetlerin Etiyopya Kilisesi tarihindeki yerine değinilmesi amaçlanmaktadır.

1. Zagwe Hanedan Üyelerinin Hikayeleri (*Gadl*) ve Tarihi Kaynaklar

Etiyopya Kilisesi'nin dini literatürü içinde azizlerin, şehitlerin ve kralların vb. dini figürlerin hayatlarını konu edinen menkıbe türü eserler bulunmaktadır. Bunlara “mücadele/cedel” anlamına gelen “*gadl*” denilmektedir.¹⁰ Tadessa Tamrat'a göre hanedanlığın öne çıkan isimlerinden Yemrehanna Kristos, Harbay, Lalibela, Nakuto Laab ve Yetbarak'ın hayatlarını ele alan “*gadl*'ler bulunduğunu, bunlardan ikisinin o ana kadar yayınlanmadığını söylemekle beraber¹¹ zaman içinde yeni *gadl*lerin varlığı veya mevcutların farklı yazmaları tespit edilmektedir.

Yemrehanna Kristos'un hayatını ele alan *gadl*de onun saraydan kaçışı, patrik tarafından diyakon olarak atanması, Tanrı'nın ısrarıyla evlenmesi, keşiş (*kıssis*) olarak takdis edilmesi, başından geçen olağandışı olaylar ve kral olarak tahta çıkışı konu edilmektedir. *Gadl* Yemrehanna'nın 1270 yılından sonra kaleme alındığı ve Zagwe örf ve adetlerinin bir derlemesi olduğu görülmektedir.¹²

Tamrat'ın Zagwe Hanedanlığı üyelerine ait, var olan *gadl*ler arasında zikretmediği *Gadl* Harbay'ın varlığını Aklila Berhan Walda Qirkos dile getirmekte ama hakkında tam olarak bilgi olmadığını söylemektedir.¹³ Ancak yakın bir zamanda Emmanuel Fritsch'in, *Gadl* Harbay'ın bir kopyasını fotoğraflamayı başardığı ak-

¹⁰ Leslau, *Comparative Dictionary of Ge'ez*, 182.

¹¹ Taddesse Tamrat, *Church and state in Ethiopia, 1270-1527* (London University, Doktora Tezi, 1968), 104. dip. 2.

¹² Eser 1995 yılında Paolo Marsini tarafından neşredilmiş ve kritik edilmiştir. (bk. Paolo Marrassini, “Il Gädlä Yemrehanna Krestos. Introduzione, testo critico”, *traduzione, Supplément au n°85 des Annali del Istituto Universitario Orientale* (Naples, 1995)). (Çalışmamızda Marcin Krawczuk'in, *Gadla Yemrehana Krestos (the life of Yemrehana Krestos, emperor of Ethiopia, Zagwe dynasty, 11-12th Century [?])* adındaki İngilizce tercümesi kullanılmıştır).

¹³ “Habay (ሐርባይ)” *Encyclopaedia Aethiopia*, Siegbert Uhlig, vd. (ed.), *Encyclopaedia Aethiopia* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003-2014), (Erişim 01 Haziran 2022).

tarılmaktadır.¹⁴ Gadl, onun soyağacı, yaşanan taht kavgası ve devrindeki ekonomik ve siyasi yönetim hakkında bilgiler içermektedir.¹⁵

Zagwe krallarının en bilinen şahsiyeti Kral Lalibela'nın hayatı ise *Gadl Lalibela*'da konu edilmektedir.¹⁶ Eserde ana hatlarıyla Lalibela'nın kraliyet sarayında suikasta maruz kalması, çöle kaçı, evliliği, daha sonra kral olması anlatılmaktadır. Özellikle tema olarak eserde onun Tanrı için Lasta'nın merkezindeki ünlü yekpare kiliselerin yapımı için görevlendirilmesi aktarılmaktadır. Öyle ki eserde sonraları kralın ismiyle anılacak Lalibela şehrini manevi bir yer yapan tarihi, manevi ve felsefi anlatılar detaylandırılmaktadır.¹⁷ Eserdeki ayrıntılar dinsel-sanatsal eserlere konu olduğu¹⁸ gibi Lalibela'nın öne çıkarılan yönünün ne olduğu konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmektedir.¹⁹ Gadl Lalibela'nın, kayaya oyulmuş kiliselerinin inşasından yüz yıl sonra yazıldığına inanılmaktadır. Eser 1892 yılında Jules Perruchon tarafından Fransızca yayınlanmış,²⁰ 2018 yılında Amhariceye de çevrilmiştir.²¹

Gadl Nakuto Laab, diğer iki kralın menkıbelerdeki içeriklerle tematik olarak benzer şekilde Nakuto Laab'ın sarayda büyütülmesini, tahta iki sefer çıkışını ve Mısır'la olan ilişkileri aktarmaktadır.²² Yetbarak ile ilgili olan Gadl'a gelince Tam-

¹⁴ Marie-Laure Derat, "The Zāg'wē dynasty (11-13th centuries) and King Yemrehanna Krestos", *Annales d'Éthiopie* 25, (2010), 157, dip. 1.

¹⁵ Farklı yazmaların karşılaştırması için bk. Alula Yohannes, "Historical Insights on the Hagiographic Accounts of Gäbrä Maryam/Harbäy (ca.1093-1133 A.D)", *Abstracts of the 1st International Conference on Ethiopia's Manuscripts 8 & 9* (Addis Ababa, 2018), 15.

¹⁶ Bu eserin yanında Sergew Hable Selassie, Lalibela'nın hayatını konu eden *Zena Lalibela* isimli bir yazmadan bahsetmekte ve alıntılarda bulunmaktadır. Yazma Wag'da Tigre sınırına yakın Teqeme Micheal kilisesinde Gebre Meskal Tesfaye tarafından bulunmuş ve Etiyopya Araştırmaları Enstitüsü'nün kütüphanesine no. 298 sayısıyla kaydedilmiştir (Sergew Hable Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270* (Addis Ababa, 1972), 266). (Lalibela'nın eşi olan Masqal Kebra ile ilgili de yayınlanmamış iki hayat hikayesinden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi Lalibela yakınlarındaki Gannata Maryam Kilisesinde diğeri ise Aksum'da bulunmaktadır).

¹⁷ Yirga Gelaw Woldeyes, "Lalibela: Spiritual Genealogy beyond Epistemic Violence in Ethiopia", *Genealogy*, (2019), 9.

¹⁸ Hayatını konu edinen şerit karikatürler bulunmaktadır. (Ayrıca bk. Pankhurst Richard, Pankhurst Rita, "King Lalibela: His Supposed Travels, Tribulations and Achievements", *Annales d'Éthiopie*, 22 (2006), 45-71).

¹⁹ Serge A. Frantsouzoff, "The Acts of Fables or an Underestimated Historical Source?" *Scrinium* 15/1 (2019), 338.

²⁰ *Vie de Lalibala, roi d'Éthiopie*, ed. Jules Perruchon, (Paris: Publications de l'École des Lettres d'Alger. Bulletin de correspondance africaine), 1892.

²¹ ገድለ ቅዱስ ላሊበላ-በቅዱስ ላሊበላ ሰበካ ጉባኤ. ፬ኛ እትም: ፕሮግረስ ማተሚያ ቤት, 4th ed. (Addis Ababa: Progress Printing House, 2010). (Ayrıca 2021 yılında Gadl Lalibela koleksiyonlarına dair kapsamlı ve metin analizli bir doktora tezi bu alanın uzmanlarından biri olan Derat'ın danışmanlığında yapılmıştır. bk. Nafisa Valieva, *The 'Gadla Lalibala Collection of Textual Units', Tradition and Documentation* (Faculty of Humanities at the Universitat, Doktora Tezi, Hamburg, 2021).

²² Conti Rossini, 1943 yılında bu eseri neşretmiştir. (bk. Conti Rossini, "Gli Atti di Re Na'akueto La-'Ab", *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, II (1943), 105-232).

rat onun bir yazmasına rastlandığını bildirmekte ve orjinalinin Tigre'deki Meka-ne Satwa adlı bir manastırda olduğunu söylenmektedir. Tamrat'a göre *gadlin* içinde çok sayıda anakronizm ve çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Temasal olarak taht hakkının gasp edilmesi ele alınmaktadır.²³

Zagwe Hanedanlığı'nın son dönemini anlatan Be'ela Nagastat (Kralların Zenginliği) isimindeki metin ise George Wynn Brereton Huntingford tarafından tercüme edilerek kritik edilmiştir.²⁴ Gadllerdeki bilgilerin iç tutarlılık ve tarihsel açıdan güvenilirliği konusu tartışıla gelmektedir.²⁵ Zira bu eserlerin kaleme alınışı bir kronik tutma amacıyla gerçekleşmemiş olup hayatı konu edilen kişinin dindarlığı ve mucizelerini aktarma üzerinedir.

Zagwe dönemine dair dış kaynaklara gelince Arapça eserler arasında Kipti bir rahip olan Ebü'l-Mekârim'in²⁶ Mısır ve civarındaki kilise ve manastırları anlatan *Tarih* isimli eser bulunmaktadır. Bu eser Basil Thomas Alfred Evetts tarafından neşredilmiş ve *The Churches and Monasteries of Egypt and some neighbouring countries* adıyla İngilizceye çevrilmiştir.²⁷ Yine bu dönemde Giyorgis'in (Circis el-Mekin b. Al-Amid, 1206-1273) *El-Mecmû'u'l-Mubârek* adlı eseri bulunmaktadır. Özellikle "Müslümanların Tarihi" olarak tanınan ikinci bölüm İslâm'ın zuhurundan 1260 yılına kadarki dönemi kapsamaktadır.²⁸ Eser Etiyopya İmparatoru Lebna Dengel (1508-1540) döneminde *Tariha Walda Amid* (Walda Amid'in Tarihi) ismiyle Geez diline tercüme edilmiştir. Etiyopya kaynakları arasında dünya tarihi için önemli bir kaynak kabul edilmektedir.

Etiyopya Kilisesi, Kipti Kilisesi'ne bağlı olarak hareket eden bir cemaat olması hasebiyle Kipti patriklerinin Kilise tarihindeki anekdotları da dolaylı olarak

²³ Tamrat, *Church and state in Ethiopia, 1270-1527*, 102, dip. 2.

²⁴ G. W. B. Huntingford, "The Wealth of Kings' and the End of the Zāguē Dynasty", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 28:1(1965), 1-23.

²⁵ Steven Kaplan, "Hagiographies and the History of Medieval Ethiopia" *History in Africa* 8 (1981), 107-123.

²⁶ Ebü'l Mekârim'in 1161 yılından önce doğduğu, 1204 yılından sonra öldüğü tahmin edilmektedir.

²⁷ *The Churches and Monasteries of Egypt and some neighbouring countries*, tran. B.T.A. Evetts, (Oxford, 1895). (Eser daha sonra Samuel Süryani tarafından 1984 ve 2000 yılında 4 cilt halinde basılmıştır. Samuel Süryani, eserin isminde belirttiği üzere kitabın yanlışlıkla Abu Salih Ermeni'ye nispet edildiğini söylemektedir. bk. *Tarih al-kanais wa-l-adyura fi l-qarn al-tani 'asar al miladi li-'Abi al-Makarim alladi nusiba hata'an ila 'abi Salih al Armani i'dad wa ta'lia al-rahib Samu'il al Suryani*, (1984); *Tarih Abu Makarim, i'dad al-anba Samu'il usqaf Sabin al-Qanatir*, (2000). İlk cildinin İngilizce çevirisi *Abu'l Makaram The Churches and Monasteries in Lower Egypt in 13th Century* (Cairo, 1992) adıyla neşredilmiştir. Eserle ilgili diğer yazım iddiaları ve çalışmalar için bk. Johannes Den Heijer, "History of the churches and monasteries of Egypt Al-Shaykh al-Mu'taman Abū l-Makārim Sa'd Allāh ibn Jirjis ibn Mas'ūd", *Christian-Muslim Relations; A Bibliographical History (1200-1350)* ed. David Thomas-Alex Mallett (Brill Academic Publishers, 2012), 4/983-988).

²⁸ Samule Moawad, "Al-Makin Jirjis ibn al- 'Amid (the elder)", *Christian-Muslim Relations, A Bibliographical History (1200-1350)*, ed. David Thomas-Alex Mallett (Brill Academic Publishers, 2012), 4/566-571.

Zagwe Hanedanlığı'nın tarihine ışık tutabilmektedir. Nitekim Etiyopya Kilisesi'nin Kıpti Kilisesi'ne bağlı olması sebebiyle patriğin bu bölgeye *abuna* göndermesi ve Etiyopya'ya dair tasarrufları, dolaylı olarak Etiyopya tarihini aydınlatmaktadır. Bu kapsamda Severus b. Mukaffâ'nın (öl. 987) yazımını başlattığı *Târihu Batârike el-Kenise el-Mısıriye (Mısır Kilisesi Patriklerinin Tarihi)* isimli eser önemli bir kaynak olarak zikredilebilir.²⁹ İbn Râhib'in {1210 - öl.1290}? *Kitâbu't-Tevârih* adlı eseri de Zagwe dönemi içerisinde kaleme alınmış bir eser olup patriklik tarihini de konu edinmektedir. Sarsa Dengel zamanında Enbaqom tarafından Geez diline tercüme edilmiştir. Bunlara ek olarak Müslüman yazarlardan Ya'kûbî ve el-Mes'ûdî'nin eserlerinde Zagwe Hanedanlığı öncesine ve Aksum Krallığı'nın yıkılışından sonrasına tekabül eden döneme dair Habeşistan'la ilgili çok kısıtlı aktarımlar bulunmaktadır.³⁰

2. Zagwe İsminin Kökeni ve Hanedanlığın Soy Atasına Dair Rivayetler

Günümüzdeki Amhara bölgesinin içinde kalan tarihi Lasta kısmında beliren ve siyasi merkezi Roha³¹ olan Zagwe Hanedanlığı'nın ismiyle ilgili olarak birçok görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ismin hanedanlığın kurucusu olan Mara Tekle Haymonot'un Hıristiyan ismi olan Zegwe Mikael'in bir kısaltması olduğu şeklindedir. Bir diğeri ise hanedan mensuplarının yurdunun ismi olan Agaw'dan türetildiği şeklindedir. Bir diğeri iddia da Geez dilinde “takip etmek”, “kovalamak” anlamındaki (agye)ye³² veya Agaw dilindeki “melik” ve “lider” kelimesinden geldiği şeklindedir. Sellassie, Aksum Krallığı'nın ismini şehirden almasıyla benzerlik kurarak Zagwe isminin kökeninin Agaw bölgesinden gelebileceği şeklinde görüşünü belirtmektedir. Hanedanlığın ismiyle ilgili olarak bir diğeri bilgi de bu ismin hanedanlık döneminde kullanıldığının tespit edilmemiş olmasıdır.

Süleyman Hanedanlığı'nın meşruiyetini dayandırdığı *Kebrâ Nagast*'in temel argümanlarından biri Zagwe Hanedanlığı'nın yasa ihlalcileri olduklarıdır.³³ Buna

²⁹ Eserin ilk bölümü Basil Thomas Alfred Evetts tarafından geri kalan kısmı O.H.E. Burmester tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

³⁰ Bunlardan en meşhuru Habeşistan'ın başkentinin Ka'ber olarak belirtilmesidir. Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, nşr. Es'ad Dâğır, Kum: Dâru'l-Hicre, 1409 /1989, 438; Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk el-Ya'kûbî, *et-Târih*, Beyrut: Dâru Sadr,ts, 75. Ka'ber'in Ankober olduğu iddia ediliyorsa Tamrat bu görüşü isabetli bulmamaktadır. Ona göre bu şehir Tigre'nin güneyinde veya Angot'ta aranmalıdır (bk. Tamrat, *Church and state in Ethiopia, 1270-1527*, 71, dip. 1).

³¹ Roha (Adefa ?), ünlü kralın ardından onun ismiyle yani Lalibela olarak yeniden adlandırılmıştır.

³² Bu anlam ile Mera Tekle Haymonot'un son Aksum kralını takip ederek öldürmesi ilişkilendirilmektedir (Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 235-236).

³³ Kebrâ Nagast, 34. Bölüm. (Ayrıca kitabın künyesinde bu husus vurgulanmaktadır. *The Queen of Sheba and Her Son Menyelek*, trans. E. A. Wallis Budge, (London, Boston, Mass. [etc.]: The Medici Society, limited, 1922).

göre İsrail³⁴ soyundan gelmeyen birinin tahta çıkması Tanrı'nın yasasına karşı gelmektir. Ardılları olan Süleyman Hanedanlığı'nın, *Kebrä Nagast*'taki bu iddiaları karşısında Zagwe Hanedanlığı cephesinden iki soy iddiası rivayetlere geçmiştir. Bunlardan ilkinde göre, Zagwe Hanedanlığı Süleyman'ın Mekeda'nın hizmetçisiyle veya onun kız kardeşiyle (Ya'be Kebrä) birlikteliğinden doğan oğlun soyundan gelmektedir. Bu iddia, Süleyman Hanedanlığı'nın Süleyman-Mekeda birlikteliğinden doğan I. Menelik'ten gelmelerine alternatif olarak ortaya atılmaktadır.³⁵ Hanedanlığın ikinci kralı Tatenwıdım'ın kraliyet ismi olarak Süleyman adını alması veya üçüncü kralı Yemrehanna Kristos'un benzer şekilde kraliyet isminin David olması Zagwe Hanedanlığı'nın Süleyman peygamberin mirasına ortak olma çabaları olarak yorumlamak mümkündür. Bir diğer iddia ise Zagwe Hanedanlığı soylarının Musa ve Harun ailesine dayandırılmasıdır. Her ne kadar Musa'nın Etiyopya topraklarına gittiğine dair anlatılar bulunsa hatta Tevrat'a göre Kuşlu bir kadınla evlendiği³⁶ ifade edilse de onun bu evlilikten bir oğlu veya bir soy sahibi olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. İlkine nazaran daha araştırmaya değer olan bu iddianın Tevrat'a dayanan yönü bulunmaktadır.

Sayılar kitabında Musa peygamberin Kuşlu³⁷ bir kadınla evlendiği ve bunun Harun ve Miryam tarafından eleştirildiği bilinmektedir.³⁸ Bu Kuşlu kadının Musa'nın Midyan'a kaçtığında evlendiği Sipora ile aynı kadın olup olmadığı tartışılmaktadır.³⁹ Bununla beraber Musa'nın Çıkış öncesindeki hayatıyla ilgili, bir ordu komutanı olarak Kuş topraklarına sefer düzenlediği veya Firavundan kaçarak güneye kaçtığı ve bu esnada bir evlilik yaptığı Yahudi kaynaklarında aktarılmaktadır.⁴⁰

Josephus'a göre Firavun tarafından Kuş üzerine sefere gönderilen Musa'ya kralın kızı Tharbis kuşatma esnasında âşık olmuş ve kendisiyle evlenmesi şartı-

³⁴ Bu bağlamda İsrail'den Süleyman Peygamber kastedilmektedir.

³⁵ Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 241. (Bu hikâye Conti Rossini'nin neşrettiği bir metinde yer almaktadır. Hikâyeye göre Mekeda Kudüs'e Ya'bi Kebrä ile gitmiş ikisi de Süleyman'dan hamile kalmışlardır. Süleyman'ın oğulları Menelik ve Zagua babalarını ziyaret ettiklerinde ilki babasının rol değiştirmesi karşısında onu tanımış diğer ise tanımamıştır. Ayrıca bk. Conti Rossini, "Studi su popolazioni dell'Etiochia", *Rivista di Studi Orientali* (1911-12), 4/617, 623).

³⁶ Say.12. Bab.

³⁷ Tanah'a göre Kuş Ham'ın büyük oğlunun ismidir. Aynı şekilde onun soyundan gelenlerin yaşadığı bölgeye de Kuş denilmektedir. Genellikle Mısır'ın güneyi olarak anılan bu bölge Hindistan'a kadar genişletilebilmektedir. Ayrıca bu bölgede M.Ö.1070- M.S. 550 yılları arasında hüküm süren devlete de Kuş Devleti denilmektedir. Ayrıca bkz. Aykıt, Etiyopya Kilisesi, 7.

³⁸ Say.12:1.

³⁹ Elad Filler, "Moses and the Kushite Woman: Classic Interpretations and Philo's Allegory", "the-torah" (Erişim 25 Mayıs 2022).

⁴⁰ Louis Ginzberg, *Legends of the Jews*, (The Jewish Publication Society, Philadelphia 2003), 1/485-491.

la şehri ona teslim etmiştir.⁴¹ *Sefer ha-Yaşar*'a göre ise Musa, Kuş savaşı ve kuşatması sırasında bir Mısırlıyı öldürmesi üzerine Mısır'dan kaçmış ve o sırada Kuş'u kuşatan Kikianus'un kampına gelmiştir. Musa, Kikinaus'un ölümü üzerine onun eşi Adoniya'yla evlenerek Kuş oğulları üzerine kral olmuştur.⁴² Ancak bu anlatıda onun Adonai ile beraber olmadığı ve kırk yıllık bir hükümdarlığından sonra tahtı Adoni'nin Kikinaus'tan olma oğlu Menaeris bırakarak Medyen'e gittiği aktarılmaktadır.⁴³

Zagwe döneminde yaşamış olan Arap Hıristiyan tarihçi Giyorgis, bu hanedanlığın Musa soyundan geldiğine dair benzer hikâyeye yer vermektedir. Hikâyenin temelinde *Sayılar Kitabı*'nda değinilen Musa'nın Kuşlu bir kadınla evlenmesi bilgisi bulunmaktadır. Giyorgis Musa ile Kuşlu kadının evliliğinin detayını vermekte ve Musa'nın Etiyopya'ya gelişini Mısır ve Etiyopya arasındaki bir savaşa dayandırmaktadır. Öyle ki Etiyopyalıların Tekezze Nehri üzerine yaptıkları bir barajla Nil nehrinin yatağı değiştirilmiştir. Bu durum, savaş sebebi sayılmış ve Firavun Musa'yı 200.000 kişilik bir orduyla Etiyopya üzerine göndermiştir. Musa barajı yıkmış ve Etiyopya kralının kızıyla evlenmiştir.⁴⁴

Musa'nın Kuşlu bir kadın ile evlenmesi üzerine kurulan soy iddiası Ebü'l-Mekârim ile farklı bir boyut kazanmaktadır. Zira o, Necaşîler için Musa'nın yanında Harun'un da ata olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Bütün Habeş krallarının din adamı (*mulûkü'l-habeşe cemî'uhum kehenetun*) olduğunu belirten Ebü'l-Mekârim, Habeşlilerin Tanah'tan farklı olduğu anlaşılan Ahit Sandığı'na (*Tabot*) sahip olduğunu belirtmektedir.⁴⁶ Bunun yanında Necaşî'nin beyaz ve kırmızı tenli, kızıl saçlı ve günümüze kadar tüm ailesinin de öyle olduğu aktarılmaktadır. Yine o, bu bölümde onların cinayet işlemedikleri takdirde kilisede ayin yönetebilecek kâfiyetleri olduğu ve Musa ve Harun soyundan olduklarının söylenildiğini bildirmektedir. Arapça metinde dikkati çeken husus, Musa'nın kralın kızıyla evlendiğini belirten cümlenin bölüm sonuna gelmesi gerekirken bunun yerine diğer konuya giriş yapıldıktan sonra zikredilmesidir. Zagwe Hanedanlığı'na dair bu soy iddiasının, soylarını Süleyman'a dayandırma iddiasıyla kıyaslandığında, bir oğulun varlığı hususunda daha zayıf temele dayandığı ortadadır. Nihayetinde Süleyman ve Sebe Kraliçesi'nin hizmetçisinin birlikteliğinden olma bir çocuğun varlığından bahsedilmektedir. Bu durum Musa üzerinden gelen bir soy iddiası

⁴¹ Josephus, *The Antiquities of the Jews*, 2:10-11.

⁴² *Sefer HaYashar*, Book of Exodus, 31. krş. Ginzberg, *Legends of the Jews*, 1/485-491.

⁴³ *Sefer HaYashar*, Book of Exodus, 36; ayrıca bk. Donna Runnalls, "Moses' Ethiopian Campaign", *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 14:2 (1983), 135-156.

⁴⁴ "Giyorgis Wäldä Amid", *Encyclopaedia Aethiopia*.

⁴⁵ Abu Salih, *The Armenian, Churches and Monasteries of Egypt and Some Neighbouring Countries* (Oxford: The Clarendon Press, 1895), 287 (106a).

⁴⁶ Abu Salih, *Churches and Monasteries of Egypt and Some Neighbouring Countries*, 288.

için geçerli değildir. Zira Musa'nın Kuşlu eşinden bir çocuğu olduğu bilinmemektedir. Hatta Musa'nın evlendiği kadından uzak durduğu aktarılmaktadır. Dolayısıyla Zagwe Hanedanlığı'nın Musa'dan geldiği iddiası bir temele dayanmamaktadır.

Bir diğer problem ise soylarının hem Harun hem de Musa'dan geldiği şeklindedir. Harun ve Musa'nın aynı atadan geldikleri kabul edilse bile soyların farklı bir çizgide ilerlediği bilinmektedir. Harun soyundan gelenler Kohenler sınıfını oluştururken Musa'nın soyu Levililer içinde değerlendirilmiştir. İsrailoğulları'nın erken dönemindeki alternatif din adamlığı süreci iddiaları⁴⁷ göz önüne alındığında bu ikisi arasında bir tutarlık olduğu görülmektedir. Şöyle ki modern tezler din adamlığını katı bir soy zincirine bağlayıp Harun soyunun kohan diğerlerinin Levi olarak isimlendirilmesini Babil sürgünü sonrasına tarihlendirmektedir. Davud ve Süleyman zamanında ise Levi isminin daha çok din adamlığı meseleğini icra eden kişilere verildiğini söylemektedirler. Dolayısıyla Ahit Sandığı ve hanedanlık soyunun Etiyopya'ya taşınmasının Süleyman zamanında gerçekleştiği iddiasındaki dönemin din adamlığı anlayışıyla Etiyopya'daki anlayışın tutarlı olduğu görülmektedir.⁴⁸ Neticede Davud ve Süleyman zamanındaki Levililiğin Etiyopya'da olduğundan bahsetmek mümkündür.

Ebü'l-Mekârim'in iddiasına geri dönecek olursak onun Harun, Musa ve tabutu bir arada anması noktasında Bakara Suresi'nin 248. ayetinden esinlenmiş olabileceği akla gelmektedir. Zira bu ayette Al-i Harun, Al-i Musa ve tabut bir arada zikredilmekte ve tabut hükümdarlığın bir alameti olarak belirtilmektedir.⁴⁹ Yani Ebü'l-Mekârim, bir anlamda Kuran'daki şablonu Zagwe Hanedanlığı'na uyarlamış gibi gözükmektedir. Onun, Kuran tabutu krallık alameti görüyorsa Zagwe hanedanlığı zaten buna sahip ve tabutun içinden çıkanlar Harun ve Musa aileleriyle ilişkilendiriyorsa zaten bu hanedanlık üyeleri de o soydan geliyor şeklinde bir bütünlük oluşturmaya çalışmış olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer bir açıdan bir benzerlik de Harun ve Musa'nın aynı anda yönetici olmaları ve kardeş ilişkisi hususunda kurulabilir. Nitekim Zagwe Hanedanlığı'nda hayatta iken ikinci bir kralın varlığından bahsedilmekte hatta taht sırası baba oğuldan ziyade abi, kardeş ve kuzen veya amca yeğen şeklinde ilerlemektedir.

⁴⁷ Altinel, "Erken Dönem İsrailoğulları Tarihinde Rahipliğin Gelişim Sürecine Alternatif Bir Bakış, 39-59.

⁴⁸ *Kebra Nagast* 'a bakıldığında Musa, Harun ve çocuklarının dini görev icra ettikleri görülmekle beraber din adamlığı için kullanılan ismin Levili ve ilk oğulluk üzerine odaklandığı görülecektir.

⁴⁹ Bu ayetin tefsirinde müfessirler daha çok Tabut'un içinde neler olabileceğiyle ve akıbeti konusunda İsrailiyattan bilgiler aktarmakla yetinmişlerdir. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, (Ankara 1979), 205-210. Al-İ Harun tabirlerinin modern yorumu için bkz. İbrahim Hilmi Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, (Ankara: TDV Yayınları, 2103), 108. Geniş bilgi için bkz. Altinel, "Erken Dönem İsrailoğulları Tarihinde Rahipliğin Gelişim Sürecine Alternatif Bir Bakış, 44-45.

Sonuçta Zagwe Hanedanlığı'nın Harun ve Musa soyundan geldikleri söylentisinin aktarılmasını ve onların *tabota* sahip olduklarının belirtilmesini bir modelleme çabası olarak görmek mümkündür. Dinen kabul görmüş ve şöhret bulmuş olanla benzerlik kurmak ve onun yerini almak ziyadesiyle başvurulan bir yoldur. Bu modelleme şehir bağlamında kendini göstermektedir. Nitekim Lalibela'nın "Yeni Siyon'u" inşa çabasına ek olarak hanedanlığın başkentinin eski ismi üzerinden de Hıristiyan mirasıyla bir bağlantı kurmak çabası görülmektedir. Zira hanedanlığın merkezi olan Roha, Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olan Urfa'nın (Edessa) Arapça üzerinden geçmiş şeklidir.⁵⁰ Yani gerek Yeni Siyon gerekse de (Yeni) Urfa, eski ve yeni arasında kurulmaya çalışılan bağlardır.⁵¹ Soy söz konusu olduğunda da benzer bir çabanın ortaya çıkması gayet mümkündür. Netice itibarıyla kentlere kutsal şehirlerin isimlerini vermek, soyunu dini liderlere dayandırma çabaları veya hayat hikayelerini aktarırken onların başından geçenleri alıntılar yapmak, yeni olanı eski üzerinden kutsallaştırma ve dini mirası talep etme olarak algılanmalıdır.

3. Zagwe Hanedanlığı'nın Hakimiyet Süresi ve Kral Listeleri

Zagwe Hanedanlığı, günümüze ulaşan kısıtlı bilgi sebebiyle birçok yönden karanlıkta kalan bir krallıktır. Ne zaman, nasıl kurulduğu ve hanedanlığın hangi üyelerinin ne kadar hüküm sürdüğü ve son olarak nasıl yıkıldığı tam olarak bilinmemektedir. Söz konusu kısıtlı bilginin de daha sonraki dönemlerde kaleme alınmış ve birbiriyle uyummayan duruma haiz olması krallık hakkındaki birçok varsayımın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bunlar arasından hanedanlığın tahtı 1268 veya 1270 yılında Süleyman Hanedanlığı'nın temsilcisi olduğunu iddia eden Yekuno Amlak'a bırakması bu bilgiler arasında en net olanıdır.⁵²

Zagwe Hanedanlığının yıkımını konu edinen Be'ale Negastat (Kralların Zenginliği) metnini analiz eden Huntingford,⁵³ ilki bu menkıbenin anlattığı şekilde yani savaşla diğeri de tahtın Zagwe'den Süleyman Hanedanlığı'na sulh yoluyla geçtiğini aktaran iki farklı rivayeti ele almaktadır.⁵⁴ Be'ela Nagast'a göre Tanrı, Davud soyuna kızmış ve hanedanlığı Zagwe krallarına vermiştir. Zagwe Hane-

⁵⁰ Roha'yla Hıristiyan dünyasında önemli bir yeri olan Edessa arasında ilişki kurma çabasının Etiyopya ve Suriye arasındaki etkileşimin önemli örneği olabileceği kanaatindeyiz.

⁵¹ Bu çerçevede dikkat çeken diğeri bu şehrin önemli figürü olan Abigal'in de Zagwe krallarına benzer bir şekilde aziz bir kral olarak kabul edilmesidir.

⁵² Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 239.

⁵³ G.W.B. Huntingford, "The Wealth of Kings and the End of the Zagwe Dynasty", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 28, (1965), 4.

⁵⁴ 16. yüzyılın sonlarına ait efsanelerde İyusus Mo'a'nın öğrencisi Tâklâ Haymanot'un, Zagwe kralını Yekunno Amlak lehine tahttan feragat etmeye ikna ettiğine inanılmaktadır ("Zagwe", *Encyclopaedia Aethiopica*, "sewasew" (Erişim 15 Mayıs 2022).

danlığı'ndan Kral Za'elmaknun, (Lalibela'nın oğlu Yetbarak olduğu düşünülmektedir) hükümdarlığı esnasında bir horozun ötüşünden krallığının geleceğiyle ilgili bir kehanete vakıf olmuş ve dönemin ruhani lideri Tekle Haymonat'a danışmış ancak kehanet o sırada genç bir hizmetçi olan Yekuno Amlak lehine gelişmiştir. Tanrı'nın meleği aracılığıyla artık Zagwe Hanedanlığı için dua etmemesi istenilen Tekle Haymonat'a Yekuno Amlak'ı kutsaması ve onun krallığının bir kısmının kendisine verileceği müjdelenmiştir. Akabinde gerçekleşen savaşta Za'elmaknun öldürülmüş ve Yekuno Amlak yeni hanedanlığın ilk kralı olmuştur.⁵⁵

Gadl İyâsus Moa'da⁵⁶ buna benzer kehanete göre kralın kim olduğunun nişanesi olarak horozun başını yiyen Yekuno Amlak bu sefer Abuna İyâsus Moa'nın dualarıyla atalarının tahtını geri almıştır. İyâsus Moa'ya birtakım ayrıcalıklar tanıyan Yekuno Amlak, Ansata Savaşında yenilgiye uğrattığı Zagwe kralını sığındığı Kirkos Kilisesi'nde öldürmüştür. Bu anlatıya göre Zagwe Hanedanlığı 373 yıllık hükümdarlığından, dünyanın yaratılışından 6762 yıl sonra Amlak tahtını onların elinden almıştır (MS. 1268).⁵⁷

İyâsus Moa'nın Gadl'inde Zagwe Hanedanlığının 373 yıl sürdüğü belirtiliyor ise de İtalyan bilim adamı Rossini, bu süreyi 133 yıl ile sınırlandırmaktadır. Ona göre ismi belirtilmeyen Etiyopya kralının Mısır'daki patriklikten çok yaşlı olduğunu ileri sürerek Abuna Micheal'in değiştirilmesini istemesinin arkasında *abunanın* bu kralı meşru görmemesi üzerine ortaya çıkan siyasi çekişme bulunmaktadır. Dolayısıyla Rossini, hanedanlığın kuruluş yılını 1147 yılında patriklik makamına gelen II. Yohannes'ten (1147-67) bir süre önce başlatmış olmaktadır.⁵⁸ Sellassie ise Gudith'in Aksum'a hâkim olmasını dönemin tarihçilerinin anekdotlarından yola çıkarak takriben 970-980 yıllarına tarihlendirip bundan sonra Dil Ne'ad yönetiminde Aksum Krallığı'nın on yıl daha ayakta kalmış olabileceğini söyleyip Zagwe Hanedanlığı'nın kuruluşu için yaklaşık 1030-1050 yıllarına işaret etmektedir.⁵⁹

⁵⁵ Geleneğe göre Zagwe Hanedanlığı'nın son kralı Yetbarak olmuştur. Tamrat, Yetbarak'ın Süleyman Hanedanlığı'nı yeniden iktidara taşıdığı iddiasında olan Yekuno Amlak'ı Ansata Savaşında yenilen Zelmeknun (gizli olan) ile özdeşirmektedir (bk. Tamrat, *Church and state in Ethiopia, 1270-1527*, 127).

⁵⁶ Etiyopya Kilisesi tarafından aziz kabul edilen İyâsus-Moa, (1214-1294), Wällo'daki Hayq Gölü'ndeki bir adadaki Aziz Stephen manastırının kurucusu ve başrahibidir. Geleneğe onun Süleyman Hanedanlığı'nın tahtı ele geçirmesinde büyük bir rol oynadığı düşünülmektedir. Onun hayatını anlatan Gadl'in 15. yy'da yazıldığı tahmin edilmektedir (bk. Stanslaw Kur, "İyâsus-Moa ('İyâsus-Mo'a), Dictionary of African Christian Biography, "dabc" (Erişim 15 Mayıs 2022).

⁵⁷ Huntingford, "The Wealth of Kings and the End of the Zagwe Dynasty", 4.

⁵⁸ Bunun soylar arasındaki bir mücadele değil de soy içindeki bir taht kavgası olabileceğine dair yorum için bk. Derat, "The Zâg'wê dynasty (11-13th centuries) and King Yemreḥanna Krestos", 160-161.

⁵⁹ Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 240.

Zagwe Krallığı'na dair farklı hanedan listeleri bulunmaktadır. Bu listelerden biri beş⁶⁰, biri on bir⁶¹ biri de on altı⁶² isimden oluşmaktadır.⁶³ Bu listeleri birbirleriyle veya hanedanlığın muhtemel krallık süresiyle uzlaştırmak mümkün olmadığı gibi *gadll*erde krallar için belirtilen ata isimleri veya akrabalık bağlarıyla mesele içinden çıkılmaz bir duruma girmiş gözükmektedir. Nihayetinde kesinlik ifade etmemekle beraber hanedanlığın soy ağacı ve hüküm süren kralları şu şekilde belirtilmektedir.⁶⁴

Tablo 1: Hanedanlık Soy Ağacı

(1)	Mara	Tekle
	Haymanot	
(2) Tantawıdım	Girwa-Siyum	Zan-Siyum
(3) Yemrehanna Kristos	(4) Harbay	5) Lalibela
	6) Nakuto Laab	7 Yetbarak

Hanedanlığın kurucusu, Mara (Murari) Takla Haymanot kabul edilmektedir.⁶⁵ Onun, selefleri Aksum Krallığı ve Kraliçe Gudith ile ilişkisi netliğe kavuşturulmuş değildir. Nitekim Mara'nın⁶⁶ Gudith'in kuzeni olduğunu aktaran rivayetler⁶⁷ ol-

⁶⁰ Zagwe kralları hakkındaki listeler şu şekildedir: 1. Marari (117-32), 2. Yemrehana Krestos (1132-72), 3. Lalibala (1172-1212), 4. Na'akueto la'ab (1212-1260), 5. Yetbarak (Za'elmaknun) (1260-8).

⁶¹ 1. Mara Takla Haymanot (Mayrari) (3 yıl), 2. Totodem, (40 yıl) 3. Zan Seyum, (40 yıl) 4. Germa Seyum (40 yıl) 5. Yemrehana Krestos (40 yıl), 6. Qedus Harbe (40 yıl), 7. Lalibala (40 yıl), 8. Na'akueto la'ab (48 yıl), 9. Yetbarak (40 yıl), 10. Mayrari (15 yıl), 11. Harbay (18 yıl), (Lalibala). Toplam hanedanlık süresi 354 yıldır. (bk. Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 240-241. Ayrıca bk. Huntingford, "The Wealth of Kings and the End of the Zagwe Dynasty", 10).

⁶² Bir diğer krallık listesi şu şekildedir: 1. Mera Tekle Haymanot (920-933), 2. Sibuhay, Dil Ne'ad II (933-943), 3. Meyrari (943-958), 4. Harbey, Hareyene Egzi (958-966), 5. Mengisine Yitbarek (966-973), 6. Yi'kebe Egzi (973-983), 7. Zena Petros (983-989), 8. Bahr Saf (989-1003), 9. Tetewudem, Ser Assegid, 10. Akotet, JanSeyoum (1013-1033), 11. Be'mnet, Girma Seyoum (1033-1053), 12. Yimrehane Kristos (1053-1093), 13. Gebre Mariam (1093-1133), 14. Lalibela (1133-1173), 15. Ne'akuto Le'ab (1173-1213), 16. Yitbarek (1213-1253).

⁶³ Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 240-241.

⁶⁴ Tamrat, *Church and State in Ethiopia, 1270-1527*, 116. dip. 1; Siegbert Uhlig, vd. (ed.), *Ethiopia: History, Culture and Challenges*, (Michigan State University Press, 2017), 110.

⁶⁵ Zagwe Hanedanlığı'nın kuruluşuyla ilgili zaman ve keyfiyet olarak net bir hüküm verilememesinin arkasında Aksum Krallığı ve Zagwe Hanedanlığı arasında tam anlamda bir halef ve selef ilişkisinin olmamasının yatması kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar 10. yüzyılın ortalarında Lasta bölgesinden Mara Tekle Haymanot isimindeki birinin kraliyet ailesinden son Aksum kralının kızıyla evlenmesiyle bir hanedan değişikliğinin gerçekleştiğini aktarıyorsa da bu anlatı iki hanedanlık arasında bir geçiş kurmak üzerine kurgulanmış görünümü vermektedir. Benzer bir durum Aksum bölgesini ele geçiren Judith ve Zagwe Hanedanlığı arasında da görülmektedir.

⁶⁶ Hanedanlığın kurucusu olarak sunulan Murari (ሙራሪ) ile ilgili dikkatten kaçan husus onun isminin Levi soyunun bir koluna isim babalığı yapan Merari ile olan benzerliğidir.

duğu kadar Gudith'in soyundan gelenleri ortadan kaldıran bir halef olduğu da söylenmektedir. Bunun yanında Mara ile son Aksum Kralı Dil Nead arasında akrabalık bağı kuran rivayetler de bulunmaktadır. Buna göre Dil Nead'ın generali olan Mara, kızı Masoba Warq ile evlendikten sonra kayınpederini devirerek kral olmuştur.⁶⁸

Mara'dan sonra onun oğlu olduğunu söyleyen Tantawıdım hüküm sürmüştür. Ura Masqal Kilisesi'nde muhafaza edilen haç üzerindeki yazıda Tantawıdım "Ben, Murari'nin oğlu Süleyman ve benim ismim Tantawıdım" demektedir.⁶⁹ Hanedanlık ailesinden Tantawıdım'ın Zan Siyum ve Girwa Siyum adında iki kardeşinin (veya iki oğlunun) olduğu aktarılmaktadır. Tantawıdım'dan sonra Girwa Siyum'un oğlu olan Yemrehanna Kristos'un tahta çıkması Zagwe Hanedanlığı'ndaki miras hukukuyla ilişkilendirilmekte ve kardeşlerin mirastan hak sahibi olmaları taht için de geçerli kılınmış gözükmektedir. Her ne kadar Tantawıdım'ın yeğeni olan Yemrehanna Kristos'un tahta çıkmasına mâni olmak istemiş olsa da Tanrı'nın ona yardımıyla buna engel olduğu aktarılmaktadır. Bu üç hanedan mensubu arasındaki kan bağıyla ilgili farklı olasılıkları da aktaran Tamrat, tahta çıkışın miras hukukundan ziyade silah gücüne bağlı olduğunu söylemektedir.⁷⁰

4. Kissis⁷¹ Kral Yemrahanna Kristos (ዔጠረጎና ክሪስቶስ)

Zagwe Hanedanlığı'nın en meşhur krallarından ilki olan Yemrehanna Kristos'un ismi, "İsa bize yardım etsin"⁷² anlamındaki bir dua cümlesinden gelmektedir. Yemrehanna Kristos'un hayatı, ondan çok sonra kaleme alınan "Gadl Yemrehanna Kristos" ile kayıt altına alınmıştır.⁷³ Annesinin Murari'nin eşi olarak sunulması onu hanedanlığın ikinci neslinden kılmakla beraber genel kabul,

⁶⁷ James Bruce, *Travels to Discover to the source of Nile*, (Edinburg, 1805), 2/451-453.

⁶⁸ Rivayetlerde hanedanlığın geçişinde aracı olan kadın olarak Terda Gabaz'ın da ismi geçmektedir. Bu kişinin Masoba Warq ile aynı kişi olup olmadığı tartışmalıdır ("Terda' Găbăz (ተርዳጵጵጵጵ)", *Encyclopaedia Aethiopica*).

⁶⁹ Hükümdarlık ismi Süleyman, takma adı ise Gabra Madhın (ገብረጵጵጵጵ) dir.

⁷⁰ Tamrat, *Church and State in Ethiopia, 1270-1527*, 116-117.

⁷¹ Geez dilinde yazılmış olan hayat hikayesinde onun için kullanılan tabir *kissis negustur*. Türkçede rahip ve kissis (keşiş) kelimelerinin yanlışlıkla birbiri yerine kullanılmasını devam ettirmemek adına Rahip Kral yerine bu tabir tercih edilmiştir. Kissis, evli olup kilise ayini yönetebilen din adamı anlamında kullanılmaktadır (Konuyla ilgili bk. Tolga Savaş Altinel, "Kuran'daki Ruhban ve Kissisin Kavramlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Milel ve Nihal* 18 (2021), 147-179).

⁷² Getatchew Haile, "Lalibala (Lalibela)", *The Encyclopedia of Christian Civilization*, ed. George Thomas Kurian, (Blackwell Publishing Ltd. 2011).

⁷³ İsminin İbrahim olduğu da rivayetler arasındadır (C. Fraser Beckett & G. W. Bernard Huntingford, *The Prester John of the Indies. A true relation of the lands of the Prester John being the narrative of the Portuguese Embassy to Ethiopia in 1520 written by Francisco Alvares* (Cambridge University Press, 1961), 1/203).

onun Girwa Seyum'un oğlu olarak üçüncü nesilden olduğu şeklindedir.⁷⁴ Gadl'a göre taht ihtirasları sebebiyle sürgün hayatı yaşayan Yemrehanna, Keddest Hezba isminde Levi soyundan gelen bir kadınla evlenmiş, kral olmadan önce *dekon* daha sonra da *kissis* olarak atanarak din adamı olmuştur. Körlerin gözünü açmış, cin çıkartarak mucizeler göstermiş hatta Tanrı onunla ahit yapmıştır. Yemrehanna, Zagwe Hanedanlığı içinde tek "kissis-kral"dır.⁷⁵ Kendinden sonra gelen Zagwe krallarının aziz olarak tanınmasının ötesinde o *kissis* unvanını alan bir kral olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. Kral olduktan sonra da ayin yönetmeye devam etmiş, kral adeti olan av ve birden fazla eş almaktan uzak durmuş hatta çok evliliği yasaklamıştır.⁷⁶

Tanrı tarafından kral olacağı müjdelenmiş ve kraliyet isminin David olacağı ona bildirilmiştir. Kehanete göre Roma'nın (Bizans) Etiyopya'nın egemenliğini kabul edeceği aktarılmaktadır. Ancak Gadl'inde -onun şanına zarar vermemek amacıyla olsa gerek- Süleyman Hanedanlığı'na dua ettiği de görülmektedir. İlk önce Zazy'a da daha sonra da Wagra Sahin'de bir manastır inşa etmiş, kırk yıl kahinlik görevi yapmıştır. Bizans'tan füziletini duyan birçok (50.740) din adamı ona gelmiştir. Yaptırdığı mabet için altın ve gümüş ararken Arap topraklarına gelmiş, orada hastalanmış ve Teqemt ayının 19. günü ölmüştür. Daha sonra cenazesi inşa ettirdiği kiliseye getirilmiş ve başpiskopos Abba Atnawetos tarafından bizzat buraya gömülmüştür.⁷⁷

Tamrat'a göre Yemrehanna, kaya kilise inşasını başlatan kraldır.⁷⁸ Günümüzde kendi adıyla anılan bir kilise bulunmakta⁷⁹ ve mezarının adıyla burada olduğuna inanılmaktadır. Gadl'inde adını anan ve kilisesini ziyareti edenin büyük manevi ödülleriyle mükafatlandırılacağı, bunun karşısında onu yeren veya kilisesinde ona layık hareket etmeyenlerin en ağır şekilde cezalandırılacağı bildirilmektedir. Netice de bu kilise bir kült merkezine dönüşmüş durumdadır. Alvares, şahit olduğu Yemrehanna Kristos'u anma törenini (*tazkar*), onun türbesini ve yanındaki mezarların kimlere ait olduğunu söylemektedir.⁸⁰ 19 Temket'te anılan Yeremhana Kristos anısına, onun adıyla anılan kilisede muhafaza edilen azizlerin hatıraları kitabının bir parçası okunmaktadır.⁸¹

⁷⁴ Tamrat, *Church and State in Ethiopia, 1270-1527*, 115. dip. 2. (Bu aşamada onun soyunu Murari'den uzaklaştırma gayreti akla gelmektedir).

⁷⁵ Nakuto Laab için de Gadl'in de kâhin olduğu söylenmekle birlikte yazarı bunun diyakonluk olduğunu belirtmektedir.

⁷⁶ Dursun Ali Aykıt, *Etiyopya Kilisesi* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013), 33.

⁷⁷ Gadla Yemrehana Krestos, 46.

⁷⁸ Tamrat, *Church and State in Ethiopia, 1270-1527*, 111.

⁷⁹ Lalibela'nın 20 km. kuzeyinde bulunmaktadır.

⁸⁰ Bu türbenin yanında bir patrik türbesinden bahsedilmektedir. Bunun Kıpti bir patrik mezarı olduğu tartışmalıdır. Zira bu patriğin Kudüs'ten geldiği rivayetleri de vardır.

⁸¹ Derat, "The Zāg'wē dynasty (11-13th centuries) and King Yemrehanna Krestos", 185.

Gadl'inde onu ziyarete gelen Abba Qerlos veya Atnawetos isimleri Derat'a göre Yemrehanna'nın hüküm sürdüğü zamanı belirlemede yardımcı olmamaktadır. Gadl'i üzerine araştırmalar yapan Derat onun Kral Eskender (1478-1494) döneminde yazılmış olabileceğini söylemektedir.⁸² Gadl'inde inşa ettiği kilisenin kapısının Mısır'daki halifenin bir armağanı olduğunun belirtilmesi⁸³ bu iki ülke arasındaki kültürel ilişkinin varlığını göstermektedir. Hatta bu noktada kaya kiliselerin inşasının bölgedeki Hıristiyan nüfusu çekmek için planlı bir eylem olduğunu görmek mümkündür. Zira bu dönemde Müslüman yöneticilerin, hakimiyeti altındaki Hıristiyanların göçüne izin vermeye başlaması bunu destekler mahiyettedir. Diğer taraftan bundan sonra yapılacak olan kaya kiliselerin yapımında Mısır ve Suriyeli Hıristiyanların desteklerinin olması, bu bölgenin inşasında da bir mutabakatın olduğu anlamındaki yorumlamaya müsait gözükmektedir.

Yemrehanna'nın din adamı olması meselesi birçok yönden ilgi çekmektedir. Zira onun o dönemin gizemli rahip kral Presbyter John olabileceği araştırmacılar tarafından ele alınmış⁸⁴ bunun ötesinde Ebü'l-Mekârim'in bütün Necaşîleri kâhin olarak nitelemesi anlaşılmaya çalışılmıştır.⁸⁵ Gadl'inde, onunla Tevrat'ın meşhur kohen-kralı Melkisedek'le bir benzerlik kurulduğuna rastlanılmamıştır. Burada Melkisedek'in ismi geçmesine rağmen o, bir sununun makbuliyetini belirtmek bağlamında konu edinilmektedir. Yemrehanna; kendine ait Gadl'de Nuh, Yakup, Eyüp gibi birçok dini figüre benzetilmekle beraber Melkisedek'e benzetilmemiştir. Yemrehanna, Gadl'inde bir Levili olarak sunulmaya çalışılmış ve Levili olmayı eşinden aldığı belirtilmiştir. Ancak kişinin eşinin bir Levili olmasının onu Levili yapmayacağı açıktır.

Yemrehanna kendi Gadl'inde, bütün Hıristiyanları bir çatı altında toplayacak kral olarak gösterilmektedir. O, Bizanslıları yeniden sahil inanca getirecektir. Zaten din adamlarının akın akın Etiyopya'ya geldiğinin söylenmesi de buna işaret etmektedir. Ancak Gadl'in ondan çok sonra yazıldığı düşünüldüğünde bu kehanetin onun mu yoksa Gadl'in yazıldığı zamanın mı bir bakışı olduğu tartışmalıdır.⁸⁶

Neticede Tamrat'ın dediği gibi eğer Etiyopya'da bir Presbyter John aranacaksa buna en yakın olan Yemrehanna Kristos olacaktır.⁸⁷ Bununla beraber Mısır'dan bu dönemde gelen *abuna* krizlerine bakıldığında Yemrehanna'nın kilisede ayin icra edebilen bir din adamı olması bir ayrıcalık olarak onu diğerlerinden ayırt etmeye yeterli gözükmektedir. Bunu "Yeni Siyon" inşası gibi Müslüman

⁸² Derat, "The Zāgʷē dynasty (11-13th centuries) and King Yemreḥanna Krestos", 175.

⁸³ Tamrat, *Church and State in Ethiopia, 1270-1527*, 110.

⁸⁴ Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 254-161.

⁸⁵ Derat, "The Zāgʷē dynasty (11-13th centuries) and King Yemreḥanna Krestos", 177-181.

⁸⁶ Derat, "The Zāgʷē dynasty (11-13th centuries) and King Yemreḥanna Krestos", 181.

⁸⁷ Tamrat, *Church and State in Ethiopia*, 61 dip. 3. Zira Yemrehanna Kristos Presbyter John gibi hem din adamlığının hem de krallığı bir şahısta toplandığı bir kişiliktir.

hakimiyetine giren Mısır Hıristiyanlığından bağımsızlık olarak görmek mümkündür.

5. Diğer Aziz Krallar ve Hanedanlık Süresinde Abunalık Makamı

Genel kabule göre, Zagwe Hanedanlığı'nda Yetbarak⁸⁸ hariç Yemrehanna'nın diğer ardılları azizdir. Bunlardan ilki Harbay'dır. Harbay, Jan Seyum'un oğlu olup Markeza isminde biriyle evlenmiş ve ondan Nakuto Laab isminde bir oğlu olmuştur. Adı belirtilmeyen bir *abuna* aracılığıyla Melek Mikail'e adanan bir Tabot'la kilise inşa etmiştir.⁸⁹ Onun taht isminin Gabra Maskal olması -Lalibela ile aynı olmaktadır-⁹⁰ tartışmalıdır. Lalibela'nın hayat hikayesinde Harbay'ın onu taht için potansiyel bir rakip olarak görüp zulmettiği daha sonra ise onun Lalibela ile uzlaşarak tahttan feragat ettiği aktarılmaktadır.

Harbay'ın Patrik ve *abuna* tarihi açısından Etiyopya Kilisesi'ni Mısır'dan bağımsız kılmaya çalışan kral olduğu düşünülmektedir.⁹¹ Rivayete göre Patrik II. Gabriel (1131-1145) döneminde Etiyopya'ya gönderilen *Abuna* Mikail zamanında iki önemli hadise cereyan etmiştir. Bunlardan ilki *abuna* hayatta iken, Mısır'dan onun yerine yeni bir *abuna* istenilmesidir. Bir diğeri ise Etiyopya'daki piskopos sayısının arttırılmasının talep edilmesidir. Halife tarafından ilk önce sıcak karşılanan bu teklif, patriğin bunun Etiyopya Kilisesi'ni bağımsızlığına götüreceğini bildirmesi üzerine reddedilmiştir.⁹² Akabinde Etiyopya'yı vuran doğal bir felaket Harbay'ı günahkarlıkla suçlamaya (günahkâr kral) sebep olmuştur. Aziz olması yanında onu yeren bilgilere rastlanması hatta bunun bir külte dahil edilmesi onun Etiyopyalılar gözünde en azından bir müddet farklı algılandığını göstermektedir. Zaten diğer üçüne oranla onun kültürünün sönük kalmasının arkasında böyle bir nedenin olması mümkün gözükmemektedir.

Harbay'dan sonra tahta çıktığı düşünülen Lalibela'nın Yeni Siyon'u inşa etmesi de Zagwe Hanedanlığı'nın Etiyopya'yı dinen bir özgürleştirme çabası olarak görülmelidir. Lalibela'nın hayatıyla ilgili farklı anlatılar olmakla beraber onun da Tanrı'nın seçtiği bir kişi olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Onun soyuyla ilgili olarak annesi Kirwena'nın konumu hakkında iki farklı rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki onun Jan Seyum'un hizmetçisi olduğudur. O, hamile kalarak ha-

⁸⁸ Yetbarak'ın da Etiyopya kilisesi tarafından aziz ilan edildiği ve adına bir Gadl olduğuna dair bir bilgiye ulaşılmıştır (Kinefe-Rıgb Zelleke, "Bibliography of the Ethiopic Hagiographical Traditions", *Journal of Ethiopian Studies* 13:2 (1975), 97).

⁸⁹ Derat, "The Zāg'wē dynasty (11-13th centuries) and King Yemrehanna Krestos", 189.

⁹⁰ Gabra Masqal aynı zamanda Lalibela'nın da ismidir. Harbay'ın tahttan feragat ettiğinde lakabını da kardeşine verdiği aktarılmaktadır. Harbay için zikredilen bir diğer isim olan Gabra Maryam için ise bir yanlış anlaşılma olduğu yorumu yapılmaktadır ("Harbay", *Encyclopaedia Aethiopia*).

⁹¹ Richard Pankhurst, *The Ethiopians: A History* (Oxford: Blackwell, 2001), 47; Aykıt, *Etiyopya Kilisesi*, 33.

⁹² Munro Hay, *Ethiopia and Alexandria*, 167; Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 47-48.

nimefendisinin kızgınlığına sebep olmuş, evden kaçıp Roha'da çocuğunu doğurduktan sonra yeniden efendisinin yanına dönmüştür. Babasının doğan çocuğunu aratması onun mucizevi bir şekilde arı sürüsünün koruması altında bulunması üzerine Agew dilinde “arıların kendisine itaat ettiği” anlamına gelen Lalibela adını almıştır. Bir diğer anlatı ise annesinin Wag'ın soylu bir ailesinden geldiği ve evlendiğinde “kız kardeşin kocası” (በዓል በገጉ) unvanını aldığı şeklindedir.⁹³ Anlatıya göre annesi, onu 1120 yılında doğurmuş ve ona Lalibela adını koymuştur.⁹⁴ İsmi konusunda diğer bir kaynak onun adının aslan anlamındaki *sheduna* olduğu söylenmektedir.⁹⁵

Gadl'le göre Harbay'ın kardeşi ve Jan Seyum'un oğlu olarak kabul edilen Lalibela günümüze ulaşan bir arazi bağış belgesinde kendini Murari'nin oğlu, Jan Seyum'un oğlu, Asseda'nın oğlu olarak tanıtmaktadır.⁹⁶ O, taht kavgası sebebiyle Harbay'ın ablası tarafından zehirlenmeye çalışılmış ancak zehirden hizmetçisi ve köpeği ölmesine rağmen o mucizevi şekilde etkilenmemiştir. Çöle kaçarak⁹⁷ orada çile hayatı sırasında Kudüs'le ilgili vizyonlar görmüş ve daha sonra Kudüs'e gitmiştir.⁹⁸

Kudüs'ten döndükten sonra Lalibela, soylu bir aileden gelen Maskal Kebra ile evlendirilmiştir.⁹⁹ Kardeşinin tahtı ona bırakmasıyla kral olan Lalibela, “Gabre Maskal” lakabını almıştır. Onu diğer krallardan ayrıcalıklı kılan, Yeni Kudüs'ü inşa faaliyetleridir. Kudüs'ü bir vizyonda ve bizzat gören Lalibela, başkenti Roha'da Kudüs şehrinin yeniden yaratması gerektiğine karar vermiştir. O, kasabanın içinden geçen nehri Ürdün nehri olarak isimlendirdiği gibi şehrin diğer bölgelerini de benzer şekilde yeniden isimlendirmiştir.¹⁰⁰ Bu nehrin kol-

⁹³ Sellassie, bu anlatıyı Zena Lalibela'ya dayandırmaktadır. Doğum günüyle ilgili olarak 8 Yekatit (16 Şubat) Simeon Yortusunda doğması sebebiyle Zar Simeon ismi aldığı da aktarılmaktadır (bk. Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 266).

⁹⁴ Perruchon, *Jules. Vie de Lalibäla*, 77-79.

⁹⁵ Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 268. (Onun Misqal Kebre ile evlendiğini Yetbarak ve Iytat adında iki oğlu olduğu aktarılmaktadır).

⁹⁶ ኢጉሳዊ፡ ለሊበላ፡ ወስጦ፡ ጦገሥትዮ፡ ገብረ፡ ጦስቀል፡ (...) ወልደ፡ ሞራራ፡ ወልደ፡ ዛንሥዩም፡ ወልደ፡ ኣስዳ፡ I, the hadani Lalibala, whose ruling name is Gabra Masqal (...) son of Morārā, son of Jan seiyum, son of Assedā. Bir diğer kayıttta ise Murari oğlu, Jan Seyum oğlu ve Kirwana oğlu denilmektedir (bk. Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 268). Bu soy kaydında annesinin ismi olması sebebiyle Asseda'nın da annesinin diğer bir ismi olduğu düşünülmektedir. Ancak her iki secerede ata isimleri, genel geçer Zagwe Hanedanlığı sıralaması adına tartışmaya açıktır (Ayrıca bk. Derat, “The Zāgʷē dynasty (11-13th centuries) and King Yemreḥanna Krestos”, 182).

⁹⁷ Perruchon, *Jules. Vie de Lalibäla*, 92-94.

⁹⁸ Perruchon, *Jules. Vie de Lalibäla*, 103-104.

⁹⁹ Perruchon, *Jules. Vie de Lalibäla*, 94.

¹⁰⁰ Sellassie bu bölgeyi tanımlaması şu şekildedir: “Golgotha'nın kuzeybatısı, Qeranio adlı katı kayadan yontulmuş bir haçtır. Altındaki yere Adem'in Mezarı denir. Biraz daha aşağıda, bir zamanlar yedi zeytin ağacının bulunduğu bölgeye awde fath denir- İsa'yı çarmıha germe kararının verildiği mahkemeyi simgeleyen yargı mahkemesi. Mevcut yedi zeytin otelinin üzerindeki tepeye,

larının bulunduğu göl, Yohannes Amba olarak bilinmekte ve bölgedeki bütün kiliseler Epifani'yi kutlamak için burada toplanmaktadır.¹⁰¹ Mimari açıdan bir diğer özellik karmaşık bir tünel sistemiyle kayaya yontulmuş kiliselerin birbirine bağlanmasıdır. Roha/Lalibela'da toplam on bir kayaya yontulmuş yekpare kilise bulunmaktadır.¹⁰² Bu kiliselerden Bete Medhane Alem'in tasarımı Aksum'da Ahit Sandığı'nın (*tabot*) korunduğu Meryem Siyon Kilisesi'nin kopyası şeklindedir. Bu durumda Lalibela'nın Roha'da Yeni Kudüs'ü inşa ederken aynı zamanda Aksum'a da bir alternatif oluşturmak gayretinde olabileceği akla gelmektedir.¹⁰³

Lalibela'nın krallığının akıbeti, karısı tarafından onun yeğeni Nakuto Laab lehine tahttan çekilmeye ikna edildiği şeklindedir.¹⁰⁴ Ölüm yıl dönümü olan 12 Sane'de anısına tören yapılmaktadır. Lalibela'nın Beta Golgata kilisesinde büyük bir kaya ile kapatılmış mahzende metfun olduğu düşünülmektedir. Öyle ki hacılar bu kayanın üzerinde bulunan bir deliğe ellerini sokmaya özen göstermektedirler. Günümüzde Lalibela'ya atfedilen bir haç,¹⁰⁵ Bet Medhane Alem kilisesinde muhafaza edilmektedir. İnananlar açısından bu haç kurtuluş, barış ve tapınma gücüne sahip olduğu için Afro Ayigeba ismini almaktadır. O günlerden¹⁰⁶ başlamak üzere kaya kiliselerin inşasıyla burasının Hristiyanların yoğun ziyaretine maruz kalması, Lalibela'yı günümüzde Aksum'dan sonra ikinci hac merkezi haline getir-

İsa'nın yakalandığı yeri temsil eden zeytin dağı olan Debre Zeit denir. Yeniden dirilişten sonraki ilk görünüşü Bethania adlı bölgede hatırlanır." bk. Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 275.

¹⁰¹ Bu bölge Vaftizci Yahya'nın İsa'yı vaftiz ettiği Ürdün Nehri'ni sembolize etmektedir. bk. Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 275.

¹⁰² Bu kiliseler Sellassie tarafından üç grupta tasnif edilerek gösterilmiştir. I. grup kiliseler, Bete Medhane Alem, Bete Mariam, Bete Michael, Bete Meskal. 2. Grup Bete Ammanuel, Bete Merqorewos, Bete Libanos, Bete Gebriel. 3. Grup ise Betel Girgoyis'ten oluşmaktadır (Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 271).

¹⁰³ Mauricio Lapchik Minski, "The New and the Old Jerusalem- An Ethiopian Christian Perspective," *The Hebrew University of Jerusalem Faculty of Humanities Department of Comparative Religion* 99 (2016), 12.

¹⁰⁴ Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 279. (Diğer yandan *Gadl Kebra Misqal*'a göre ise Yebarak'ın, babası hayatta iken tahta çıktığı ima edilmektedir. Bu anlatıya göre babası Lalibela onu kutsamış ama daha sonra onu fakir insanlara bağış olarak vermiştir. Yetbarak onlar tarafından köle olarak satılmış, Nakuto fidesini ödeyerek hürriyetine kavuşturmuştur. Lalibela'nın eşi Maskal Kebra'nın akıbetiyle ilgili olarak da onun bir manastıra çekildiği aktarılmaktadır (bk. Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 279).

¹⁰⁵ Aziz Lalibela'nın (Afro Ayigeba) haçının yanlarında dört kuş başı ve tepesinde on iki havarinin sembolize edildiği insan figürleri bulunmaktadır. İnananlar açısından bu haç kurtuluş, uzlaşma ve tapınma gücüne sahiptir. O, bu yeteneklerinden dolayı Afro-Ayigeba adını almıştır. Bu haç, Etiyopya'nın en değerli dini ve tarihi hazinelerinden biri kabul edilmektedir ("Afro Ayigeba", *Encyclopaedia Aethiopia*).

¹⁰⁶ Alvares, kendi dönemi için buranın bir hac merkezi olduğunu aktarmaktadır (bk. Beckingham, *The Prester John of the Indies*. 1/ 282).

miştir. Öyle ki Gadl Lalibela'ya göre bu kiliseleri ziyaret eden bir kişi İsa'nın yüzünü görmüş gibi olmaktadır.¹⁰⁷

Gadl'e göre Nakuto Laab¹⁰⁸, sarayda amcası ve yengesi tarafından büyütülmüş ve Nesehet-Maryam (İshak'ın kızı Ecclesia) isminde bir kadınla evlendirilmiş, ondan olan Ba-Hayla Masqal, çocuk yaşta ölmüştür.¹⁰⁹ Onunla Lalibela'nın oğlu Yetbarak arasındaki taht mücadelesi bilinmekle beraber onun Süleyman Hanedanlığı'na sulh yoluyla yetki devrine rıza gösterdiğine dair bir rivayet bulunmaktadır.¹¹⁰ Diğer taraftan onun bir tiran veya İslam'a eğimli birisi olduğunu aktaran sözlü bir rivayet bulunmaktadır.¹¹¹ Bunun yanında rivayetler onu başarılı bir general, diplomat ve kilise inşa eden dindar biri olarak resmetmektedir. Lalibela yakınında¹¹² Qoqhena'da inşa edilen kilise onun adıyla anılmaktadır.¹¹³ Gadl'ine göre Wagra Sehin'de 3 Kedar'da ölen Nakuto, bu tarihte anılmaktadır.¹¹⁴

Zagwe hanedan üyelerinin tam olarak ne zaman aziz ilan edildikleri bilinmiyorsa da 15. yy'den itibaren yerelliği aşan bir kült oluşumunun varlığından bahsedilmektedir.¹¹⁵ Steve Kaplan'ın makalesinde ele aldığı Etiyopya'daki aziz kültürünün öğelerine bakılırsa bunların büyük oranda Zagwe Hanedanlığı'ndaki aziz krallar için geçerli olduğu görülmektedir. Tanrı'nın onlarla bir *kidan* (ahit) yapması, reliplerinin muhafaza edilmesi, mezarlarındaki anma törenleri (*tazkar*) yapılması bu aziz krallar için söz konusudur.¹¹⁶ Özellikle bu kralların tek eşli olduklarının belirtilmesi, Arap fetihlerinin bir simgesi olan çok eşliliğe karşı onların halk nezdinde faziletli görülmesinde bir etken olarak değerlendirilmelidir.

İlk olarak Yemrehanna Kristos ve Lalibela için, ondan iki yüzyıl sonra da Harbay ve Nakuto Laab adına bir kült oluşumundan söz edilmektedir.¹¹⁷ Derat; Har-

¹⁰⁷ Onun yapımıyla ilgili efsanevi öğeler bulunmakla beraber bu dönemde Müslüman hakimiyetine giren bölgelerden gelen işçilerin çalıştığı düşünülmektedir. Yine kiliselerin yapısı, iç ve dış kültürlerin bir yansıması olarak kabul edilmektedir (Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*, 276).

¹⁰⁸ Tamrat, bu ismin Arapça İtab ile ilişkisini aktarmaktadır (Tamrat, *Church and State in Ethiopia*, 117).

¹⁰⁹ Rossini, *Gli Atti di Re Na'akueto La'ab*, 113-176.

¹¹⁰ Michael Belaynesh, "Nä'akweto-Lä'Ab", *Dictionary of African Christian Biography*, "dacb" (Erişim 15 Mayıs 2022).

¹¹¹ E. A. W. Budge, *A History of Ethiopia, Nubia & Abyssinia*, (London: Methuen & Co. Ltd) 1/283.

¹¹² Nakuto Laab Kilisesi, Lalibela'nın birkaç kilometre güneydoğusunda bulunmaktadır.

¹¹³ Huntingford'a göre Gadl anlatımından, onun zamanında Zagwe Hanedanlığı'nın Gojam'a kadar uzandığı ve biri Wagra Sehin'de diğeri Qoqhena'da olmak üzere iki kilisenin inşa ettiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁴ Adına bir mezar bulunmamaktadır. Zira onun cennete yükseldiğine inanılmaktadır ("Näekkweto Läab (ገላቡተ ለአብ)", *Encyclopaedia Aethiopica*).

¹¹⁵ Derat, "The Zāgʷē dynasty (11-13th centuries) and King Yemrehanna Krestos", 184.

¹¹⁶ Steve Kaplan, "The Ethiopian Cult of the Saints: A Preliminary Investigation", *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde* 32 (1986), 1-13.

¹¹⁷ Derat, "The Zāgʷē dynasty (11-13th centuries) and King Yemrehanna Krestos", 184-189.

bay ve Nakuto Laab'ın kültürünün başlangıcını 18. yüzyıla ötelemektedir. Bu sonuca Gadl'lerin olası yazı tarihleri ve ikonlarda ancak 18. yy'da dört kralın bir arada yer almasını delil göstermektedir.

Zagwe Hanedanlığından dört kralın aziz olarak kabul edilmelerine onların dönemin siyasî ve dinî koşullarında almış olduğu pozisyonun halk nezdinde kabul görmesinin yardımcı olduğu söylenebilir. *Abunalık*¹¹⁸ makamı özelinde hangi kral zamanında hangi *abunanın* görev aldığına dair net bir eşleştirme olmamakla beraber hanedanlık zamanında Mısır'daki dini otoriteye bağlı kalmaya çalışıldığı ama zaman zaman da inisiyatif alınmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla krallığın Mısır'la ilişkileri rahip bir krallığa zemin hazırlamıştır denebilir.

Zagwe Hanedanlığı adına *abunalık* makamına 10. yy'den itibaren bakacak olursak¹¹⁹ *abunanın* taht varisini belirleme görevini üstlenebilecek kadar etkili ama Mısır'dan kopuk bir konum arz ettiği görülmektedir. Nitekim 10. yy'in başlarında Mısır'dan Petrus isminde bir din adamı *abuna* olarak atanmıştır. O, Etiyopya kralı tarafından kendisinden sonra tahta çıkacak varisi belirlemekle görevlendirilmiş ise de Suriye'den gelen iki rahibin düzmece atama kararnamesiyle görevinden el çektirilmiştir. Daha sonra gerçeğin anlaşılmasıyla göreve iade edilmiş olsa da ömrü buna kifayet etmemiş ve sürgünde ölmüştür.¹²⁰ Bunun akabinde 940-970 yılları arasında *abunalık* makamının uzun bir süre boş bırakıldığı görülmektedir. Bu aralıkta dört Mısır patriği görev almasına rağmen bu patrikler tarafından Etiyopya'ya bir *abuna* gönderilmemiştir. Nihayetinde Nubia Kralı George'ın aracılığıyla Patrik Filitaus (979-1003), uzun bir aradan sonra Daniel'i *abu-*

¹¹⁸ 20. yüzyılın ortalarına kadar Kıpti Kilisesi'ne bağlı olan Etiyopya kilisesinin yaklaşık bin beş yüz yıldır Mısır'dan atanan bir *abuna* tarafından idare edildiği kabul edilmektedir. Geleneğe göre ilk *abuna* Hıristiyanlığın Etiyopya'da devlet dini olmasında büyük rolü olan Frumentius'tur (I. Salama). O, Mısır Patriği Athanius tarafından takriben 340'lı yıllarda *abuna* olarak atanmıştır. Ancak Etiyopya Kilisesinin birinci sıradaki idari makamı olarak sunulan *abunalığın* tarihi oldukça kopuk ve tartışmaya açık bir görüntü arz etmektedir. Zaten 640 yılında Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle Etiyopya'nın Hıristiyan dünyasıyla çok da uyumlu olmayan irtibatına bir diğer faktör eklemiş ve *abunalık* makamı, Müslüman yönetimi altında olan Patriklik ve Hıristiyanlığı devlet dini olarak benimseyen Etiyopya krallığı arasındaki ilişkilere bağlı yol almak zorunda kalmıştır.

¹¹⁹ S.C. Munro Hay, Zagwe Hanedanlığı zamanındaki *abuna* makamı ve patrik ilişkisini, biri uzun kronolojiyi, ikincisi kısa kronolojiyi esas almak üzere kral-patrik ve *abuna* eşleştirmesini yaparak ele almaktadır (bk. C. Munro Hay, *Ethiopia and Alexandria The Metropolitan Episcopacy of Ethiopia* (Varsovie, 1997), 145-165; 165- 187).

¹²⁰ 10. yy'in başında İskenderiye Patriği III. Kusman tarafından atanan Petrus, Etiyopya kralı tarafından iki oğlu arasında taht sahibini belirlemekle görevlendirilmiştir. Onun tercihi muhalifleri tarafından aleyhinde kullanılmış, *abunalık* görevi sahte bir yazı ile Mina Antuni'ye bırakılmış ve gerçek daha sonra anlaşılınca da Petrus hayatını sürgünde tamamlamıştır (Bk. Munro Hay, *Ethiopia and Alexandria*, 130-133; Otto Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia" *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 58 (1962), 43-44).

na olarak atanmıştır.¹²¹ Onun atanması halk tarafından kraliçenin (Judith) zulmünün son bulmasıyla ilişkilendirilmiştir.¹²²

Abuna Daniel'in ölümünden sonra yeni bir *abunanın* ataması yine gecikmiş ve bu da Etiyopya'da Abdun (Cyril-Kuril) adında birisinin *abuna* olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mısır Patriği Christodoulos (1047-1077) döneminde atanan Buhtur, halife huzurunda cami yıkmakla suçlanıp bunun yerine sözde *Abuna Abdun* methedilince patrik, halife karşısında zor durumda kalmış, Cyril hakkında net bir tavır ortaya koyamamış ve Kilise hukuku açısından bir çıkmaza girilmiştir.¹²³ Akabinde halife siyasi baskısıyla II. Cyril (1078-1092) tarafından atanan *Abuna Severus* ise Etiyopya ve Mısır arasında dini bir krize sebep olmuştur. Etiyopya'da cami inşasına ön ayak olan Severus, halk tarafından benimsenmemiş ve hapsedilmiştir. Etiyopya'da cami yapılmasına izin verilmesi hususu rivayete göre halife ile Etiyopya kralı arasında karşılıklı restleşme ile sonuçlanmıştır.¹²⁴ 1101 yılında Etiyopya Kralının halifeden ricası¹²⁵ üzerine gelişen *abuna* ataması ise onun kral tarafından geri gönderilmesiyle sonuçlanmıştır. Patrik Mikail (1092-1102) tarafından atanan Girgis yolsuzlukla suçlanmış ve kral onu Mısır'a geri göndermiştir.¹²⁶

12. ve 13. yy'de da *abunalık* makamı siyaseten ve dinen istikrara kavuşmuş değildir. Zira bu dönemde Kilise kanunlarına muhalefetle *abuna* görevde iken Mısır'dan yeni bir *abuna* istenilmiş veya bunun ötesinde Etiyopya'daki piskopos sayısının artırılması talep edilerek¹²⁷ dolaylı yoldan Mısır'dan ve bu sayede orada cereyan eden dini ve siyasi çekişmeden bağımsızlık teşebbüsünde bulunulmuştur. Yine kraliçenin kardeşinin episkopos olarak kutsanması önemli bir hadisedir. Nitekim Patrik Yuhannis'in atadığı (1189-1219) Kilus, bir süre sonra can güvenliğini bahane ederek Mısır'a dönmeden önce kraliçenin erkek kardeşi Hirun'u (Hitron) episkopos olarak kutsamıştır.¹²⁸ Böylelikle kraliyet sarayından bi-

¹²¹ Munro Hay, *Ethiopia and Alexandria*, 130-133.

¹²² Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 44.

¹²³ Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 45. (Nihayetinde Mısır'a getirilen Cyril idam edilmiştir).

¹²⁴ Halife'nin şayet Etiyopya'da cami yapılmasına izin verilmezse Mısır'daki kiliselerin yıkılacağı şeklindeki restine, Etiyopya kralının bu durum karşısında Kabe'yi yıkarcı tehdidiyle karşılık verdiği rivayet edilmektedir (bk. Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 45; Munro Hay, *Ethiopia and Alexandria*, 155).

¹²⁵ Bu ricasının öncesinde Nil nehrinin su seviyesiyle ilgili başlayan krizin Mısır patriğinin arabuluculuğuyla çözülmüş olduğu aktarılmaktadır. Hatta Patriğin Etiyopya'ya geldiği söylenmektedir (bk. Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 47; Munro Hay, *Ethiopia and Alexandria*, 157).

¹²⁶ Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 47.

¹²⁷ Munro Hay, *Ethiopia and Alexandria*, 167; Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 47-48.

¹²⁸ Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 48.

risi Kilise yönetiminde söz sahibi olmuştur. Otto Meniradus bu olayın arkasında *abunanın* hazine yetkilisini suçlaması ve onun idam edilmesinin yol açtığı güven problemi olduğunu söylemektedir. 1237 yılında ise İskenderiye Patrikliği ve Süryani Patrikliği arasında birbirleri alanına girmeleri sebebiyle bir çatışma meydana gelmiş, Antakya Patriği, Kudüs'e misilleme olarak Etiyopyalı Thomas'ı *abuna* olarak atamıştır.¹²⁹

Zagwe Hanedanlığı dönemi, *abunalık* makamı açısından oldukça çalkantılı bir görüntü arz etmektedir. Patriklik tarafından onaylanmayan birinin *abunalık* yapması ve/veya Etiyopya Krallığı tarafından sıklıkla geri gönderilen veya değiştirilmesi istenilen *abunalara* bu dönemde rastlanması ve sonuçta dolaylı da olsa Etiyopya Krallığı'nın Kilise'yi patriklikten bağımsız kılma teşebbüsü yine bu döneme denk gelmektedir. Zaten bu dönemin akabinde iktidara gelen Süleyman Hanedanlığı'nda *abuna* altında ikinci makam olarak *ıçegeliğin*¹³⁰ ihdas edilmesini ve onun *abuna* ve Etiyopya halkı arasında aracılık etmesini önceki dönemlerdeki kopukluğu gidermek adına yapılmış bir hamle olarak görmek mümkündür.

Netice itibarıyla Etiyopya Kilise tarihinde Zagwe döneminde ön plana çıkan bir din figür bulunmamaktadır. Bunun aksine Mısır'ın dini ve siyasi otoritesinin olumsuzluklarını azaltmaya çalışan, ava çıkmayarak veya çok eş almayarak krallık adetine uymayan, kilise inşa ettiren hatta ayin yönetebilen kralların varlığı onların dini bir figür haline getirilmesiyle (azizleştirilmesi) sonuçlanmış ve gadl'lerine yansımış görünmektedir.

Sonuç

Zagwe Hanedanlığı'nın soyunun Musa ve Harun soyundan geldiklerine dair iddiaya, Musa peygamberin Kuş topraklarına gelip burada evlendiğine dair rivayetler dayanak olmaktadır. Yemrehanna'nın Gadli'nde onun Levili bir kadınla evlendiği ve Levili olduğu söylenmiş veya Nakuto'nun kâhin olduğu aktarılmışsa da bu, Yahudilikteki Levili ve Kohen anlayışıyla örtüşmemektedir. Dolayısıyla Zagwe Hanedanlığının Yahudilikte bilindiği anlamda Levili veya kohen soyundan olduklarını söylemek mümkün değildir. Ancak Etiyopya geleneğinde özellikle de *Kebra Nağast*'ta görüldüğü üzere Levili olmanın soydan ziyade din adamı olmayla ilişkilendirilmesinin, Davud ve Süleyman zamanındaki din adamlığının bu şekilde olduğuna dair ortaya atılan modern tezlerle uyduğuna belirtmekte

¹²⁹ Benzer bir durum, 13. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiş, aynı anda hem Antakya'dan hem İskenderiye'den atanan iki *abuna* birden görev yapmıştır. Etiyopya Krallığı, Antakyalı başpiskoposun azlini Mısır'dan talep etmiştir (bk. Meinardus, "A Brief History of the Abunate of Ethiopia", 49).

¹³⁰ "Echage/ Itchege (Ge'ezde 'saygıdeğer büyük veya yaşlı' demek) Debra Libanos Manastırının kurucusu olan Tekle Haimanot'un (1215- 1313) halefi olarak kabul edilirdi." (bk. Aykıt, *Etiyopya Kilisesi*, 125).

yarar vardır. Soy iddiasının geçtiği kaynağa bütüncül bir bakış bunun bir modelleme çabası olduğunu göstermektedir ki kanaatimizce bunun kaynağı da Bakara Suresi'nin 248. ayetinde saklıdır.

Zagwe Hanedanlığı, Etiyopya tarihi açısından mevcut kaynaklarla karanlıkta kalan bir dönemdir. Hanedanlığın ne zaman iktidara geldiği ve kimlerin tahta çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber biri *kıssis* kral olmak üzere hanedanlığın dört kralı aziz kabul edilmektedir. Hanedan üyelerinin hayatlarını konu alan *gadler* yazım amacına uygun olarak onların azizlikleri hakkında bilgi veriyor ise de bu bilgiler tarihi açıdan karanlıkta kalan bir devri aydınlatmaya yetmemektedir. Ancak hanedanlığın soyu Musa ve Harun'a dayanmıyor ise de icraat olarak Zagwe hanedan üyeleriyle onlar arasında bir benzerlik kurmak mümkündür. Zira kralların icraatları bir din adamı-yöneticinin faaliyetlerine benzetilebilir. Yemrehanna'nın bir kralda pek de rastlanmayan bir şekilde ayin icra etmesi, Harbay'ın Mısır'dan ayrılarak dinen bağımsız olma teşebbüsü ve son olarak Lalibela'nın Etiyopya'da "Yeni Siyon" inşa etmeye çalışması, dinî açıdan kralların merkezi bir rolde olduklarını göstermektedir ki kanaatimizce bu da onların aziz olmalarının önünü açmada önemli bir etken olmuştur.

Kaynakça | References

- Abu Salih, The Armenian. *Churches and Monasteries of Egypt and Some Neighbouring Countries*. Trans. Basil Thomas Alfred Evetts. Oxford: The Clarendon Press, 1895.
- Altinel, Tolga Savaş. "Kuran'daki Ruhban ve Kıssisin Kavramlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". *Milel ve Nihal* 18 (2021), 147-179.
<https://doi.org/10.17131/milel.1016817>
- Altinel, Tolga Savaş - Kürşad Demirci. "Erken Dönem İsrailoğulları Tarihinde Rahipliğin Gelişim Sürecine Alternatif Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/2 (2017), 31-61. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001471
- Atiya, A. Suryal vd. *History of the Patriarchs of the Egyptian church, known as the History of the Holy Church by Sawirus ibn al-Mukaffa, Bishop of al-Asmunin*. Le Caire : Publications de la société d'archéologie copte, 1948.
- Aykit, Dursun Ali. *Etiyopya Kilisesi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.
- Bausi, Alessandro. "Kings and Saints: Founders of Dynasties, Monasteries and Churches in Christian Ethiopia". *Stifter und Mäzene und ihre Rolle in der Religion Von Königen*, ed. Barbara Schuler, 161-187. Harrassowitz Verlag-Wiedenbaden, 2013.
- Beckingham, C. Fraser - Huntingford G. W. Bernard. *The Prester John of the Indies. A true relation of the lands of the Prester John is the narrative of the Portuguese Embassy to Ethiopia in 1520 written by Francisco Alvares*. Cambridge University Press, 1961.
- Belaynesh Michael. "Nä'akweto-Lä'Ab", *Dictionary of African Christian Biography*. Erişim 15 Haziran 2022. http://www.dacb.org/stories/ethiopia/naakweto_laab.html
- Budge, E.A.W Wallis. *The Book of the Saints of the Ethiopian Church*. Cambridge: University Press, 1928.
- Budge, E. A.W Wallis. *A History of Ethiopia, Nubia & Abyssinia*. London: Methuen & Co. Ltd.

- Binns, John. *The Orthodox Church Of Ethiopia A History*. London-New York: I.B.Tauris & Co. Ltd, 2017.
- Den Heijer, Johannes. "History of the churches and monasteries of Egypt Al-Shaykh al-Mu'taman Abū l-Makārim Sa'd Allāh ibn Jirjis ibn Mas'ūd". *Christian- Muslim Relations A Bibliographical History (1200-1350)* ed. David Thomas-Alex Mallett. Brill Academic Publishers, 2012, 4 /983-988.
- Derat, Marie-Laure. "The Zāg^{wē} dynasty (11-13th centuries) and King Yemreħanna Krestos". *Annales d'Ethiopie* 25 (2010), 157-196. <https://doi.org/10.3406/ethio.2010.1412>
- Filler, Elad. "Moses and the Kushite Woman: Classic Interpretations and Philo's Allegory". The Torah. Erişim 15 Haziran 2022. <https://www.thetorah.com/article/moses-and-the-kushite-woman-classic-interpretations-and-philos-allegory>.
- Frantsouzoff, Serge A. "The Acts of Lalibāla: a Collection of Fables or an Underestimated Historical Source?". *Scrinium* 15/1 (2019), 338. <https://doi.org/10.1163/18177565-00151P22>
- Ginzberg, Louis. *Legends of the Jews*. Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2003.
- Grierson, Roderick (ed.). *African Zion, the sacred art of Ethiopia*. New Haven and London: Yale University Press, 1993.
- Haile, Getatchew. "Lalibala (Lalibela)", *The Encyclopedia of Christian Civilization*. ed. George Thomas Kurian, Blackwell Publishing Ltd. 2011.
- Hassen, Ibsa Ahmed. "Etiyopya Müslüman-Hıristiyan Savaşları (13-16. Yüzyıllar)". *Kırkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3/5 (2018), 71-92.
- Hassen, Ibsa Ahmed. *Etiyopya Harar Bölgesinde Yeniden İslamlaşma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Henze, Paul B. *Layers of Time A History of Ethiopia*. New York: Palgrave, 2012.
- Huntingford, G.W.Bernard. "The Wealth of Kings and the End of the Zagwe Dynasty". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 28 (1965), 1-23.
- Josephus, Flavius. *The Antiquities of the Jews*. trans. William Whiston, 1737. *Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2003.
- Kaplan, Steven. "The Ethiopian Cult of the Saints: A Preliminary Investigation". *Paideuma: Mitteilungen zur Kulturkunde* 1986, 32 (1986), 1-13.
- Kaplan, Steven. "Hagiographies and the History of Medieval Ethiopia". *History in Africa* 8 (1981), 107-123.
- Krawczuk, Marcin. Gadla Yemreħanna Krestos (the life of Yemreħanna Krestos, emperor of Ethiopia, Zagwe dynasty, 11-12th Century [?]). scribd. Erişim 15 Haziran 2022. <https://www.scribd.com/document/54427782/Gadla-Yemreħanna-Krestos-the-life-of-Yemreħanna-Krestos-emperor-of-Ethiopia-Zagwe-dynasty-11-12th-Century>
- Kur, Stanslaw. "Iyasus-Moa ('Iyäsus-Mo'a)". *Dictionary of African Christian Biography*. Erişim 15 Haziran 2022. <https://dacb.org/stories/ethiopia/iyasus-moa/>
- Lapchik, Mauricio. "Kingship Between History and Hagiography: The Ethiopian Monk-King Ideal". *The Hebrew University of Jerusalem Faculty of Humanities Department of Comparative Religion, Jerusalem* (2016), 1-17.
- Marrassini, Paulo. "Il Gädlä Yemreħanna Krestos. Introduzione, testo critico, traduzione". *Supplément au n°85 des Annali del Istituto Universitario Orientale Naples* 55 (1995), 1-94.

- El Mekin, Circis b. Amik. *Historia Saracenicæ*, Erpenius. trans. Thomas Erpenius. Leiden: Erpenian 1625.
- Moawad, Samule. "Al-Makin Jirjis ibn al- 'Amid (the elder)". *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History (1200-1350)*. ed. David Thomas, Alex Mallett. 566-571. Leiden: Brill Academic Publishers, 2012.
- Munro-Hay, Stuart C. *Ethiopia and Alexandria*. The Metropolitan Episcopacy of Ethiopia. Varsovie: Zes Pan, 1997.
- Negash, Tekeste. "The Zagwe Period and the Zenith of Urban Culture in Ethiopia, Ca. 930-1270". *Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente* 61/1 (2006), 120-137.
- Oliver, Roland. (ed.) *The Cambridge History of Africa from c. 1050 to c. 1600*. Cambridge University Press, 1977.
- Pankhurst Richard, Pankhurst Rita. "King Lalibela: His supposed travels, tribulations and achievements". *Annales d'Ethiopie* 22 (2006), 45-71.
- Petrus Ibn Rahib. *Chronicon Orientale*. nşr. Louis Cheikho. Beyrut, 1903.
- Phillipson, David W. *Foundations of an African Civilisation Aksum & the northern Horn 1000 BC - AD 1300*. Adis Ababa: University Press, 2012.
- The Queen of Sheba and Her Son Menyelek*. Budge. trans. E. A. Wallis Budge. London, Boston, Mass. [etc.]: The Medici Society Limited, 1922.
- Rossini, Conti. "Studi su popolazioni dell'Etiopia". *Rivista di Studi Orientali* 4 (1911-12), 599-651.
- Rossini, Conti. "Gli Atti di Re Na'akueto La-'Ab". *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli*, N. S. 2 (1943), 105-232.
- Runnalls, Donna. "Moses' Ethiopian Campaign". *Journal for the study of Judaism, Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic, and Roman Period* 14/2 (1983), 135-156.
- Sefer Hayovelim*. trans. James VanderKam. opensiddur. Erişim 15 Haziran 2022. <https://opensiddur.org/readings-and-sourcetexts/festival-and-fast-day-readings/jewish/shavuot-readings/sefer-hayovelim-jubilees-preserved-in-geez/>
- Sellassie, Sergew Hable. *Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270*. Addis Ababa, 1972.
- Uhlig, Siegbert. vd. (ed.) *Encyclopaedia Aethiopia*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2003-2014.
- Uhlig, Siegbert. vd. (ed.) *Ethiopia: History, Culture and Challenges*. Michigan State University Press, 2017.
- Tamrat, Tadesse. *Church and state in Ethiopia, 1270-1527*. London: London University, Doktora Tezi, 1968.
- Valieva, Nafisa. *The 'Gadla Lalibala collection of textual units'. Tradition and documentation*. Hamburg: Universitat Hamburg, Faculty of Humanities, Doktora Tezi, 2021.
- Vie de Lalibäla, roi d'Éthiopie*. ed. Perruchon, Jules. Paris: Publications De L'ecole Des Lettres D'Alger Bulletin De Correspondance Africaine, 1892.
- Wolf, Leslau. *Comparative Dictionary of Ge'ez*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991.
- Woldeyes, Yirga Gelaw. "Lalibela: Spiritual Genealogy beyond Epistemic Violence in Ethiopia". *Genealogy* (2019), 1-24. <https://doi.org/10.3390/genealogy3040066>

Yohannes, Alula. "Historical Insights on the Hagiographic Accounts of Gäbrä Maryam/Harbäy (ca.1093-1133 A.D)". *Abstracts of the 1st International Conference on Ethiopia's Manuscripts 8 & 9* Adis Ababa, 1-24, 2018.

<https://www.aai.uni-hamburg.de/en/ethiostudies/news/2018-10-08/2018-10-08-conference-addis.pdf>

Zerabiruk, Yikunnoamlak Mezgebu. "Lalibela and Gädlä Lalibela". *International Journal of Ethiopian Studies* 12/2 (2018), 43-60.

Zelleke, Kinefe-Rıgb "Bibliography of the Ethiopic Hagiographical Traditions". *Journal of Ethiopian Studies* 13/2 (1975), 57-102.